

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Danijel Borojević

**Paravojaške formacije in prostovoljne enote v vojni v Bosni in
Hercegovini**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2011

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Danijel Borojević

Mentor: izr. prof. dr. Vladimir Prebilič

Somentor: doc. dr. Uroš Svete

**Paravojaške formacije in prostovoljne enote v vojni v Bosni in
Hercegovini**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2011

PARAVOJAŠKE FORMACIJE IN PROSTOVOLJNE ENOTE V VOJNI V BOSNI IN HERCEGOVINI

Vzporedno s poslavljanjem evropske komunistične ere je na balkanskem polotoku prišlo do razpada Jugoslavije. Pojavile so se nove smernice političnega razvoja, ki so bile v veliki meri odsev zgodovinskega dogajanja. Večnacionalna državna tvorba je s seboj v preteklost potegnila tudi Jugoslovanko ljudsko armado, ki je kot vojaška sila svetovnih razsežnosti zapustila veliko količino orožja, kar so nove politične opcije izkoristile kot podlago za uresničevanje svojih ciljev. Nastale so številne nove oborožene skupine, ki so z orožjem začele krojiti prihodnost na Balkanu. Bosna in Hercegovina je bila kot etnično heterogena republika najbolj na udaru. Vsi trije narodi v Bosni in Hercegovini so se začeli vojaško organizirati in v vojni je tako sodelovalo veliko število oboroženih posameznikov, ki so bili pripadniki raznih vojaških enot. Nekateri so se borili na strani regularnih oboroženih sil, medtem ko so se drugi pridružili paravojaškim formacijam, ki so predstavljale neko alternativo za vključitev v boj za svoj narod. Da bi bila situacija še bolj zapletena, so se sprtim stranem v vojni pridružili tudi tuji prostovoljci in najemniki. Bosna in Hercegovina je tako postala teren za oboroženo obračunavanje, v katerem so veliki poraženci postali civilisti, ne glede na njihovo nacionalno pripadnost.

Ključne besede: Bosna in Hercegovina, vojna, paravojaške formacije, vojaški prostovoljci in najemniki.

PARAMILITARIES AND VOLUNTEER UNITS IN THE WAR IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

The dissolution of the Yugoslavia on the Balkan Peninsula happened at the same time as the Communist era in Europe ended. New guidelines applicable to the political development appeared and mostly resulted from historical events. The dissolution of multinational state led also to the dissolution of the Yugoslav People's Army. The Yugoslav People's Army was considered a strong military force with an enormous amount of weapons and its legacy of weapons played a big role for new political options in achieving their goals. Therefore, new armed groups appeared which played their own part in creating the future in the Balkans. Bosnia and Herzegovina had ethnically heterogeneous population and was therefore the main area of conflict. All three nations organized military formations of their own which fought in the war. Some fought for regular army and some for paramilitary formations which were considered as an alternative way of fighting. The situation got complicated by the participation of foreign mercenaries and volunteers in the battles. Bosnia and Herzegovina therefore became the area for resolving problems with arms – the main victims became the civilian individuals, irrespective of their nationalities.

Key words: Bosnia and Herzegovina, war, paramilitaries, volunteers and mercenaries.

KAZALO

1	UVOD.....	7
2	METODOLOŠKI OKVIR DIPLOMSKEGA DELA	9
2.1	Opredelitev predmeta in ciljev preučevanja	9
2.2	Hipoteze	9
2.3	Uporabljena metodologija.....	9
2.4	Opredelitev ključnih pojmov	10
2.4.1	Paravojaške formacije.....	10
2.4.2	Prostovoljci.....	11
2.4.3	Najemniki	12
3	ZGODOVINSKA ANALIZA RAZVOJA NACIONALIZMA NA OBMOČJU JUGOSLAVIJE	13
3.1	Razvoj nacionalizma v 19. stoletju	13
3.2	Udejanjenje jugoslovanske ideje.....	16
3.3	Obdobje druge svetovne vojne.....	17
3.3.1	Neodvisna država Hrvaška	18
3.3.2	Odporniška gibanja.....	19
3.3.3	Muslimani v vojni.....	22
3.4	Obdobje druge Jugoslavije in nacionalna problematika	23
4	BOSNA IN HERCEGOVINA PRED VOJNO	27
5	REGULARNE OBOROŽENE SILE V VOJNI V BOSNI IN HERCEGOVINI ..	30
5.1	JLA in njen razpad	30
5.2	Vojska Republike Srbske.....	32
5.3	Vojska BIH	33
5.4	HVO.....	34
6	VLOGA PARAVOJAŠKIH FORMACIJ IN PROSTOVOLJCEV V VOJNI V BOSNI IN HERCEGOVINI.....	36
6.1	Srbske paravojaške formacije in prostovoljne enote	38
6.1.1	Pojav in vloga srbskih paravojaških formacij	38
6.1.2	Srbske politične stranke in paravojaške formacije	42
6.1.3	Arkanovi Tigri in Služba za državno varnost Srbije	45
6.1.4	Avtonomna pokrajina Zahodna Bosna	49
6.1.5	Pravoslavni prostovoljci in najemniki	51
6.2	Hrvaške paravojaške formacije in prostovoljne enote	56
6.2.1	HOS	56
6.2.2	Juka Prazina in njegova paravojaška enota	58
6.2.3	Kazenski bojni bataljon	59
6.3	Muslimanske paravojaške formacije in tuji prostovoljci	61
6.3.1	Patriotska liga	61
6.3.2	Mudžahedini	63
7	ZAKLJUČEK IN VERIFIKACIJA HIPOTEZ	68

8	LITERATURA.....	71
	PRILOGE.....	77
	Priloga A: Zemljevid BIH.....	77
	Priloga B: Ozemlje NDH.....	78
	Priloga C: Velikosrbska država po Moljeviću.....	79
	Priloga Č: Velikosrbska država po <i>Memorandumu</i> SANU-ja.....	79
	Priloga D: Delež prebivalstva narodov v BIH po občinah (1991).....	80
	Priloga E: Avtonomne pokrajine samooklicane Republike Srbske.....	81
	Priloga F: Srbska prostovoljna garda v Bijeljini.....	82
	Priloga G: Ruski prostovoljci v okolici Sarajeva leta 1992.....	82
	Priloga H: Pripadniki HOS-a v okolici Brčkega.....	83
	Priloga I: Mudžahedini v vojni v BIH.....	83

KAZALO TABELE

	Tabela 5.1: <i>Število pripadnikov in orožja regularnih oboroženih sil leta 1995</i>	35
--	--	----

SEZNAM KRATIC

- (O)ZN** – (Organizacija) združenih narodov
- ABIH** – *Armija Bosne i Hercegovine* (Vojska Bosne in Hercegovine)
- BIH** – Bosna in Hercegovina
- EU** – Evropska unija
- HDZ** – *Hrvatska demokratska zajednica* (Hrvaška demokratska skupnost)
- HOS** – *Hrvatske obrambene snage* (Hrvaške obrambne sile)
- HSP** – Hrvaška stranka prava
- HV** – Hrvaška vojska
- HVO** – *Hrvatsko vijeće obrane* (Hrvaški obrambni svet)
- IFOR** – *The Implementation Force* (Mednarodne vojaške sile za implementacijo miru)
- JLA** – Jugoslovanska ljudska armada
- KPJ** – Komunistična partija Jugoslavije
- MUP** – *Ministrastvo unutaršnjih poslova* (Ministrstvo za notranje zadeve)
- NATO** – *North Atlantic Treaty Organisation* (Organizacija severnoatlantske pogodbe)
- NDH** – Neodvisna država Hrvaška
- RS** – Republika Srbska
- SANU** – *Srpska akademija nauka i umetnosti* (Srbska akademija znanosti in umetnosti)
- SDA** – Stranka demokratične akcije
- SDB** – *Služba državne bezbednosti* (Služba državne varnosti)
- SDS** – Srbska demokratska stranka
- SFRJ** – Socialistična federativna republika Jugoslavija
- SNO** – Srbska narodna obnova
- SPO** – *Srpski pokret obnove* (Srbsko gibanje obnove)
- SPS** – *Socialistička partija Srbije* (Socialistička stranka Srbije)
- SRS** – Srbska radikalna stranka
- UNPROFOR** – United Nations Protection Force (Zaščitne sile Združenih narodov)
- VRS** – Vojska Republike Srbske (Vojska Republike Srbske v Bosni in Hercegovini)
- ZRJ** – Zvezna republika Jugoslavija

1 UVOD

Po drugi svetovni vojni je prišlo do mnogih vojnih napetosti, a najbolj krvava je bila prav gotovo vojna v Bosni in Hercegovini (BIH). Ko smo pomislili, da se je človeštvo streznilo po dveh vojnah svetovnih razsežnosti in da se je svet mnogo tega naučil o trpljenjih in strahotah, ki jih prinaša vojna, je zavrelo sredi Evrope. Danes je vsem jasno, da bi se jugoslovanske vojne v devetdesetih letih prejšnjega stoletja dalo preprečiti oz. omiliti. Najhujši zločini so se dogajali na očeh javnosti, vendar so se mednarodni akterji preveč dolgo obotavljali in se predvsem prepozno aktivirali v vojne.

Večnacionalna Jugoslavija je obstajala več desetletij in to po zaslugi vodje Josipa Broza Tita, ki je s trdo roko vodil državo na temelju slogana »bratstva in enakosti«. Iz šestih narodov je želel ustvariti jugoslovanski narod, vendar se je sam zavedal, da je naloga vse prej kot enostavna. Njegovi dosežki so se začeli rušiti po njegovi smrti. Državo je zajela ekonomska kriza, ki je dodatno zaostрила politično situacijo. Prisotno je bilo nezadovoljstvo narodov s takratno ustavo in predvsem politiki iz najbolj prosperitetnih republik so težili k bolj konfederalni ureditvi, kateri so se zoperstavili v Beogradu. V tem kaosu je Slovenija zapustila svoje »brate« in razglasila neodvisnost, sledila ji je tudi Hrvaška.

Situacija pa je bila veliko bolj kompleksna v etnično mešani republiki BIH, kjer prevladujejo tri etnične skupine – Muslimani¹, Srbi in Hrvati. V komunistični Jugoslaviji je bila BIH vzoren primer možnosti sožitja med narodi oz. verskimi skupnostmi, vendar so predvojna dogajanja močno zaostрила politično situacijo v republiki, ki so jo mnogi imenovali Jugoslavija v malem. Komunistična partija je izgubljala moč na političnem prizorišču in v razvoju pluralizma so v ospredje stopile nacionalistično obarvane politične stranke. Ljudstvo je nasedlo pastem, ki so jih postavili njihovi nacionalistično usmerjeni voditelji, ki so imeli medije pod svojim nadzorom. S propagandnim delovanjem so krivili druge narode za slabo ekonomsko situacijo, želeli so upravičiti svoje pravice do bosanskega ozemlja, ob tem pa so hoteli v negativni luči prikazati politične nasprotnike oz. pripadnike drugih verskih skupnosti.

¹ Na tem mestu naj pojasnim, da se izraz »Musliman« (z veliko začetnico) nanaša na pripadnika enega izmed konstitutivnih narodov v BIH, medtem ko isti izraz pisan z malo začetnico označuje pripadnika muslimanske veroizpovedi.

Na plan pa so prišli dogodki iz druge svetovne vojne, kjer so eden drugega krivili za masovne poboje. Vojna je bila na obzorju in njen izbruh je bil samo še vprašanje časa. Številni posamezniki so se aktivirali v vojno bodisi prek regularnih oboroženih enot bodisi na drugačen način. Tu mislim predvsem na razne skupine paravojaškega značaja in prostovoljne enote, v katere so se posamezniki vključevali iz domoljubja in tudi drugih razlogov. Politično vodstvo pa je zaradi pomanjkanja vojakov tovrstne aktiviste v veliki meri sprejemalo. Nemalo borcev je prišlo tudi iz drugih držav. Na stran svojih rojakov so se množično vključevali patrioti iz Hrvaške in Srbije, na bojišča pa so prihajali tudi najemniki iz številnih eksotičnih držav. Na bosanskem bojišču se je tako znašlo ogromno vojaških enot, ki so neposredno sodelovale v spopadih, številne izmed njih so delovale samostojno oz. v neodvisnosti od vojaškega vodstva. Mnogi pripadniki tovrstnih formacij so se po vojni znašli na zatožnih klopeh zaradi pobojev nedolžnih civilistov.

V svojem diplomskem delu ne bom iskal krivca za storjene zločine po nacionalnem ključu. Dejstvo je, da so vse tri nacije sodelovale pri zločinih različnih razsežnosti. Osredotočil se bom na neregularne sile, ki so sodelovale v spopadih in grozodejstvih. Osrednja tema so paravojaške skupine, prostovoljci in najemniki. Zanima me njihovo organiziranje in vloga v vojni.

2 METODOLOŠKI OKVIR DIPLOMSKEGA DELA

2.1 Opredelitev predmeta in ciljev preučevanja

Predmet preučevanja v diplomski nalogi so paravojaške formacije, najemniki in prostovoljci v vojni v BIH. Vojna na tem prostoru je dvignila ogromno prahu v mednarodni skupnosti. Celoten svet se spominja grozodejstev, ki so se dogajala v tej nekdanji jugoslovanski republiki. Dejstvo je, da so bile v vojni kršene mednarodne konvencije o oboroženem spopadu, kršitelji pa so delovali na strani vseh treh narodov in zajemajo tako politično kot vojaško sfero. Med vpletenimi v vojni so poleg regularnih oboroženih sil tudi številne neregularne vojaške enote, ki so sodelovale pri implementaciji političnih in vojaških ciljev. Na območje spopadov je prišlo tudi veliko borcev, ki so se bodisi prostovoljno pridružili posameznim stranem v spopadu, bodisi so opravljali vojaško službo za denar. Njihova aktivnost oz. vpletenost v vojni je tisto, kar me najbolj zanima pri pisanju diplomske naloge.

V nalogi se bom na začetku dotaknil zgodovinskih dogodkov, ki so v veliki meri vplivali na vojne vihre na območju nekdanje Jugoslavije. Osredotočil se bom predvsem na bosansko-hercegovski prostor in vojno dogajanje v tej republiki. Kot sem že omenil pa bo glavna beseda tekla o paravojaških tvorbah, najemnikih in prostovoljcih, ki so bili udeleženi v konfliktu. Omenil bom tudi posamezne primere.

2.2 Hipoteze

Hipoteza 1: Paravojaške formacije so bile orodje politike vseh treh vpletenih strani za implementacijo nacionalnih ciljev.

Hipoteza 2: Pripadniki paravojaških formacij so se v vojno vključevali zaradi vojnega plena in dobičkonosnosti.

Hipoteza 3: Podlaga za prihod tujih najemnikov in prostovoljcev v vojno je bilo politično sodelovanje med njihovimi državami s politično elito narodov v konfliktu.

2.3 Uporabljena metodologija

V diplomskem delu bom uporabil več metod raziskovanja. *Primarna metoda raziskovanja* bo analiza in interpretacija pisnih virov. Analiziral bom knjige, revije, članke in elektronske medije. *Z deskriptivno (opisno) metodo* bom opredelil predvsem

ključne pojme, ki so potrebni za lažje razumevanje obravnavane tematike. Z *zgodovinsko analizo* bom predstavil zgodovinski okvir, ki je pomemben pri obravnavanju osrednje teme. *Študija primera* pa mi bo služila pri navajanju in opisu primerov v sklopu obravnavane tematike.

2.4 Opredelitev ključnih pojmov

2.4.1 Paravojaške formacije

Tetsuya Sahara (2007, 13–15) pravi, da pojem paravojaških formacij ni nov, a so ga mediji šele nedavno začeli uporabljati. Gre za univerzalen fenomen, če razumemo pojem kot nevladno oboroženo skupino, ki obstaja paralelno z regularno vojsko. Tovrstne formacije so bile značilne predvsem za fevdalno obdobje, ko so skoraj vse vojaške organizacije imele paravojaški značaj. Sčasoma so države dosegle monopol nad oboroženimi silami in na ta način so paravojaške formacije kot pojem postale ilegalen fenomen. Hkrati Sahara poveže pojem z globalizacijo in s samo spremembo oblike bojevanja oz. narave vojne. V obdobju hladne vojne so bile v ospredju t.i. konvencionalne vojne. Svetovni velesili sta se neposredno vključevali v regionalne spopade, z zmago nad nasprotnikom pa sta skušali priti do svojih ideoloških koristi. Vsak manjši spopad bi lahko sprožil vojno svetovne razsežnosti. V današnjem času pa so značilne vojne nizke intenzivnosti. Tovrstne vojne navadno ne predstavljajo večje grožnje mednarodni skupnosti, vendar bolj prizadenejo udeleženo populacijo kot konvencionalne oblike spopada. Glavni udeleženci tovrstnih konfliktov niso regularne vojske, temveč druge oblike oboroženih sil, kot so specialne policijske enote, milice, vojaške veje političnih strank, osebne oborožene sile in številne oblike gverilsko usmerjenih organizacij. V tem smislu so se paravojaške formacije pojavile kot novost v obdobju globalizacije in so še drugič v zgodovini postale pomemben element v sociološkem in političnem smislu.

Med paravojaške sile štejemo različne organizacije, za katere je značilna vojaška struktura, vojaška indoktrinacija in vojaške metode usposabljanja, ter v glavnem izvajajo pomožne vojaške naloge, ki se redko prekrivajo s funkcijami regularnih oz. profesionalnih oboroženih sil. Sprva so se paravojaške sile nanašale na lahko oborožene politične organizacije številnih evropskih narodov. Danes pa se pojem enači z večino kvazi-vojaškimi skupinami in je uporabljen tudi kot kategorizacija za trajne vojaške

institucije. Npr. milica, nacionalna garda, obalna straža in žandarmerija so enote, ki jih uvrščamo pod pojem paravojaške sile. Običajno tovrstne sile niso organizirane, opremljene in usposobljene za vodenje trajnih spopadov proti organiziranim oboroženim silam in pogosto izvršujejo akcije, ki niso običajne za profesionalne vojaške enote (Dupuy 1993, 2104).

Paravojaške sile so običajno bolj oborožene kot policija, a manj kot vojska. Lahko so podvržene vladnemu nadzoru ali pa delujejo samostojno kot zasebne vojske zunaj legalnih okvirjev. Glavne prednosti so, da potrebujejo malo finančnih sredstev za lastno delovanje in oborožitev, potrebujejo malo časa za usposabljanje pripadnikov in le malo logistične podpore. Izraz paravojaške sile zajema širok spekter organizacij: oborožene policijske sile, mejne straže, protiuporniške sile, notranje varnostne sile, obveščevalne agencije, milice ter celo zasebne vojske. Mnoge paravojaške sile delujejo pod okriljem legitimne oblasti, njihove naloge pa celo vključujejo varovanje režima pred notranjimi grožnjami, kot so vojaški udari in separatistični upori. Paravojaške sile pa lahko izvajajo tudi ostale funkcije za vlado, kot so brzdanje nemirov, varovanje državnih mej in tudi eliminiranje političnih nasprotnikov. Med oblastjo in vodstvom paravojaških enot ne obstaja uradna linija poveljevanja, kar vladi omogoča izmikanje odgovornosti v primeru kršenja človekovih pravic s strani paravojaških sil. V primeru povečanja njihove moči, le-te lahko postanejo konkurenčne vladnim državnim oboroženim silam in se skušajo izboriti za nadzor nad ozemljem. Moč in neodvisnost paravojaških sil omogoča, da nadaljujejo s svojim delom tudi po zrušitvi režima, ki jih je ustvaril. V kolikor se ne integrirajo v nov režim, lahko predstavljajo resno grožnjo na področju varnosti in političnega reda (Human Security Report Project 2005, 35–37).

2.4.2 Prostovoljci

Prostovoljci so osebe, ki prostovoljno (brez zakonskih in drugih obveznosti) vstopijo v operativno sestavo oboroženih sil ali pa v posebne vojaške formacije (prostovoljne, osvobodilne, revolucionarne, protirevolucionarne, verske in druge) lastne ali tuje države iz domoljubnih, nacionalnih, razrednih, političnih, verskih, materialnih, avanturističnih ali drugih razlogov. Med prostovoljce običajno štejemo tudi posameznike, ki se v obdobju miru prostovoljno javijo na služenje vojaškega roka (Gažević 1971, 495–496).

2.4.3 Najemniki

Najemniki so pripadniki oboroženih sil, ki prostovoljno in proti plačilu opravljajo vojaško službo in se vojskujejo za tuje interese. Najemništvo obstaja že od najstarejših časov kot eden izmed načinov popolnjevanja oboroženih sil. V nekaterih državah se je ta oblika popolnjevanja obdržala tudi po drugi svetovni vojni (Gažević 1973, 686).

Najemniki niso državljani države, v kateri delujejo, niso poslani niti ne dobivajo podpore s strani svoje vlade, v oboroženih konfliktih pa niso vključeni v vzpostavljeno strukturo stalnih oboroženih sil (Dupuy 1993, 1721).

Najemnik je vojak, ki se bori za denar ne glede na okoliščine. Za razliko od rednih vojakov ni vezan na državo, ampak ga zavezuje le pogodba, ki jo sklene z naročnikom. Sodobni najemniki lahko služijo kot svetovalci za varnost, svetovalci za (re)organizacijo oboroženih sil, načrtovalci raznih vojaških operacij in tudi druge naloge. Ne smemo mešati prostovoljcev v tujih vojskah, ki se po navadi borijo izključno zaradi ideologije, vere oz. drugih stvari z najemniki, ki se borijo samo zaradi materialnih ugodnosti pri najboljšem ponudniku (Wikipedia 2011a).

3 ZGODOVINSKA ANALIZA RAZVOJA NACIONALIZMA NA OBMOČJU JUGOSLAVIJE

Preden se bom povsem posvetil osrednji temi diplomske naloge bom nekoliko pojasnil ozadje oz. zgodovinski okvir, ki je relevanten predvsem v smislu razvoja sovraštva med narodi. BIH je večetnična država in spopadi konec 20. stoletja so bili v veliki meri odsev zgodovinskega dogajanja na tem območju. Vojna je bila nadaljevanje nerešenih vprašanj iz preteklosti, udeleženci pa so sledili idejam svojih prednikov pri uresničevanju nacionalnih ciljev.

V zgodovinski analizi se bom osredotočil na dve obdobji, ki sta po mojem mnenju velikega pomena za obravnavanje bosansko-hercegovškega problema. Druga svetovna vojna je bila najobsežnejša in najbolj kruta vojna izkušnja sodobnega časa, ki je dodobra prevetrila politične razmere na svetovnem prizorišču. Za nacionaliste iz jugoslovanskega prostora pa je predstavljala veliko priložnost za uresničitev idej in obračun z nasprotniki, ki so jim stali na poti. Sovraštvo med narodi pa je bilo posledica dogodkov in idej, ki so nastale že mnogo prej. Na začetku 19. stoletja so se namreč začeli narodnostno osveščati številni narodi v Evropi, med njimi tudi jugoslovanski narodi. Pojavile so se prve iskricke v procesu osamosvajanja posameznih narodov, ki so se želeli otresti dolge nadvlade in ustvariti podlago za politično avtonomijo. Na obzorju so bili nacionalistični programi, ki so jugoslovanski prostor želeli podrediti interesom srbskega oz. hrvaškega naroda. Istočasno pa je začela nastajati t.i. »jugoslovanska ideja«, ki se je nagibala k oblikovanju skupne državne tvorbe južnih Slovanov. Pirjevec (2003, 14) pravi, *»da se je ideja rodila iz razsvetljenskega prepričanja, da bodo južnoslovanski narodi zaradi jezikovne sorodnosti z lahkoto oblikovali skupno kulturo in se združili v enotno državo.«*

3.1 Razvoj nacionalizma v 19. stoletju

Najbolj napredna na jugoslovanskem prostoru v smislu nacionalnega prebujenja je bila Srbija, ki je večino 19. stoletja preživela v oblikovanju temeljev za ustanovitev moderne države. Srbsko narodno gibanje se je začelo razvijati že konec 18. stoletja in je imelo dve težišči – prvo v južni Ogrski, drugo pa v sami Srbiji. Težišči je delila habsburško-otomanska meja (Pleterski 1986, 22).

Po dveh protiturških vstajah so si Srbi leta 1815 izborili avtonomijo in oblikovali kneževino Srbijo, ki je bila sicer mednarodno priznana šele leta 1878. Sredi 19. stoletja je srbski narod štel skupno blizu tri milijone ljudi, od tega pa jih je le slaba tretjina živela v kneževini Srbiji, medtem ko sta bili preostali dve tretjini v enakih delih razdeljeni na habsburško monarhijo in na Turčijo (Pleterski 1986, 32). Izbruhnile so prve ideje o širitvi kneževine Srbije na območja, ki so bila poseljena s Srbi. Ilija Garašanin je leta 1844 oblikoval tajni politični program *Načertanije*², ki je vseboval elemente velikosrbskega koncepta (Banac 1988, 87–88). Kljub pričakovanju, da si bodo Rusi in Habsburžani po razpadu otomanskega imperija želeli zagotoviti dominacijo na Balkanu, se je zavzemal za veliko srbsko državo, ki bi vključevala tudi BIH, Črno goro, Makedonijo, Kosovo ter severno Albanijo (Lampe 1996, 52).

Vojni uspehi srbskega naroda v vstajah so močno vplivali na nacionalno prebujenje drugih narodov v otomanskem cesarstvu, močno pa so spodbudili tudi jugoslovanske narode na območju habsburške monarhije, med njimi tudi Hrvate (Pleterski 1986, 22). Hrvaško narodno gibanje je zahtevalo združitev hrvaških dežel, ki so bile pod avstro-ogrsko upravo, z avtonomno Hrvaško-Slavonijo³, ob tem pa so računali tudi na ozemlje BIH. Sredi 19. stoletja se je pojavila tudi ideja o združitvi Hrvatov kot del širšega programa, ki je zagovarjal združitev vseh južnih Slovanov. Ilirsko gibanje (ilirizem), ki je na Hrvaškem nastalo kot odpor proti madžarskemu nacionalizmu, so ostro zavrnilo srbski revolucionarji. Ilirizem je namreč predlagal jezikovno in postopoma tudi politično združitev vseh južnih Slovanov ter sprejetje skupnega ilirskega imena kot genetičnega imena. Ta unitarizem pa je bil sporen tudi za srbski narod zunaj Srbije, saj so zagovarjali idejo o združitvi hrvaškega in srbskega naroda kot enakopravnih subjektov, brez poistovetenja, seveda ob mislih na samostojno srbsko državnost. Ilirizem pa naj bi računal tudi na Slovence, ki so ga prav tako zavrnilo, saj se niso hoteli odpovedati svojemu, že uveljavljenemu knjižnemu jeziku (Banac 1988, 81–84; Pleterski 1986, 24).

² *Načertanije* je nastalo pod močnim vplivom poljskih emigrantov, ki so težili k oblikovanju neodvisne južnoslovanske države s središčem v Beogradu. Vodja poljskih emigrantov Adam Czartoryski je leta 1843 v Beograd poslal agenta Franja Zacha, z namenom preusmeriti srbsko nacionalno ideologijo k skupnemu južnoslovanskemu projektu. Zach je napisal t.i. *Plan*, ki je bil podlaga za *Načertanije*. Deli sta si v osnovi podobni, razlikujeta se v izboru končnega cilja. *Načertanije* zavrača južnoslovansko misijo in se zavzema za obnovo srbske države v zgodovinskih okvirih (Šimunić 1992, II-V).

³ Po nastanku dualistične monarhije Avstro-Ogrske leta 1867 sta združeni Hrvaška in Slavonija (brez Istre in Dalmacije) s t.i. *Nagodbo* pridobili politično avtonomijo v sklopu ogrskega dela monarhije (Britannica 2011).

Na obzorju pa je bila tudi mnogo ostrejša verzija hrvaškega nacionalizma. Leta 1861 sta namreč Ante Starčević in Eugen Kvaternik ustanovila Hrvaško stranko prava (HSP), ki je zagovarjala popolno avtonomijo Hrvatov, ob tem pa označevala Srbe in ostale narode tega območja za manjvredne (Shrader 2004, 33). Starčević je priznaval samo dva jugoslovanska naroda: Hrvate in Bolgare. Hrvaška naj bi se po njegovi zamisli raztezala od Alp do reke Timok na srbsko-bolgarski meji, vključevala pa naj bi tudi severno Albanijo (Banac 1999, 91).

Antisrbsko ideologijo na hrvaških tleh je razvijal tudi Josip Frank, zagrebški pravnik židovskega porekla, ki je vodil eno izmed frakcij stranke HSP. Njegovi podporniki so postali poznani pod imenom »frankovci«, svojo antisrbsko politiko pa je Frank vodil do konca svoje politične kariere leta 1910 (Tomasevich 1979, 105).

BIH ni bila sposobna razviti lastne kulturne identitete tekom 19. stoletja, glavni razlog pa je bila prisotnost treh narodov na tem območju, ki so medsebojno pomešani. Zagovorniki konceptov Velike Srbije in Velike Hrvaške so BIH prištevali v okvire svojih idej (Shrader 2004, 33).

BIH je leta 1878, po štirih stoletjih turške nadvlade in islamizaciji prebivalstva, padla pod upravo Avstro-Ogrske. Avstro-ogrski voditelji so se zavedali, da v Srbiji in na Hrvaškem obstajajo vse močnejše težnje po uveljavitvi nacionalističnih programov in širjenju meja, zato je bila zanje Bosna velikega pomena. Madžarski zgodovinar Benjamin Kallay, ki je bil leta 1882 postavljen za upravitelja BIH, je v skladu z navodili iz vlade poskušal v veljavo spraviti termin »Bošnjak«, ki bi se nanašal na vse prebivalce BIH, ne glede na njihovo veroizpoved. Tri bosanske etnije je želel združiti v eno in na ta način odstraniti nacionalistično usmerjeno politiko. Muslimani so v večini to idejo sprejeli in v njej videli temelje za ustvarjanje bosanske avtonomije pod turško nadvlado, ki so jo dolga leta želeli. Bosanski katoliki in pravoslavci, ki so dolga leta ohranjali verske povezave s Srbi in Hrvati izven območja BIH ter na tej podlagi razvili nacionalno identiteto, so ta predlog ostro zavrnili. Vpliv hrvaškega in srbskega nacionalizma na kristjane v BIH je bil prevelik in ideja Benjamina Kallaya je bila obsojena na propad (Malcolm 1996, 133–149).

3.2 Udejanjenje jugoslovanske ideje

Leta 1908 je Avstro-Ogrska aneksirala BIH, kar je sprožilo nemalo nezadovoljstva v okolici. Novica o aneksiji je kot bomba odjeknila pri srbskih nacionalistih, ki niso hoteli opustiti želje po tem teritoriju. Masovna zborovanja so vodila k ustanovitvi dveh tajnih društev, ki sta promovirali združitev vseh Srbov: *Narodna Odbrana* in *Ujedinjenje ili smrt*⁴. Srbski nacionalizem se je po aneksiji hitro razširil na bosanske pravoslavce, kjer so se predvsem študentje in dijaki upirali avstro-ogrski nadvladi. Vojaški uspehi Srbije v dveh balkanskih vojnah, v katerih so sodelovali številni prostovoljci iz BIH, pa so še dodatno okrepili nacionalno evforijo. Na hrvaških tleh se je prav tako razvilo protiavstrijsko vzdušje in vse bolj so se nagibali k sodelovanju s Srbi v načrtih ustvarjanja skupne jugoslovanske države. Podobne poglede je imelo tudi gibanje Mlada Bosna, ki je organiziralo atentat na avstrijskega prestolonaslednika Franca Ferdinanda v Sarajevu 28. junija 1914. Izvršilec atentata Gavrilo Princip se je med sojenjem izrekel za jugoslovanskega nacionalista, ki si želi jugoslovanske države v kakršnikoli obliki ob pogoju, da bi bila neodvisna od Avstrije (Duraković 1994, 95; Malcolm 1996, 152–153).

Sarajevski atentat je bil povod za prvo svetovno vojno. Jugoslovanski narodi so se znašli v spopadih na različnih straneh. Muslimani, Hrvati in Slovenci so bili na strani Habsburžanov oz. centralnih sil, medtem ko so bili Srbi⁵ in Črnogorci zavezniki antante in so tako sedli za mizo zmagovalcev (Pirjevec 2003, 21–22). Srbski vojski so se pridružili številni prostovoljci iz BIH ter drugih slovanskih dežel. Znano je namreč, da je bilo okrog 5.000 borcev iz BIH, vključenih v Prvo srbsko prostovoljno divizijo. Velika večina bosanskega prebivalstva je ostala lojalna Avstro-Ogrski (Malcolm 1996, 158–159).

Leta 1918 je bila vojna končana in prišlo je do nove drastične spremembe svetovnega reda in številni narodi so dobili svojo državo. Jugoslovanska ideja je bila končno

⁴ *Ujedinjenje ili smrt* je bila poznana tudi pod imenom Črna roka. Cilj te tajne teroristične organizacije, ki jo je vodil Dragutin Dimitrijević Apis, je bilo destabilizirati Avstro-Ogrsko in ustvariti Veliko Srbijo. Mnogi pripadniki so bili udeleženci pri državnem udaru leta 1903, po katerem so na oblast namesto Obrenovičev prišli Karađorđevići. Črna roka je bila posredno vpletena tudi v sarajevski atentat leta 1914, saj je članom Mlade Bosne priskrbela orožje in jo moralno ter finančno podpirala pri tem dejanju (Roudometof 2001, 170–171).

⁵ Hrvaški, vojvodinski in bosanski Srbi so bili na strani centralnih sil, saj so živeli na območju Avstro-Ogrske.

postavljena v prakso, kajti 29. oktobra 1918 je bila ustanovljena Država Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki naj bi bila ob srbski in črnogorski državi tretja južnoslovanska suverena enota. Ker pa jo nihče ni mednarodno priznal, je bila prisiljena narediti še eno potezo več. Združila se je namreč s kraljevino Srbijo in 1. decembra je zaživela Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev (Pirjevec 1995, 11).

Srbi so na kraljevino s Karađorđevićem na čelu gledali kot na razširjeno staro državo in so bili brez posluha za avtonomistične težnje Zagreba in Ljubljane. Nastala so trenja, ki so bila plod nasprotujočih se interesov, različne zgodovinske tradicije in kulture (Pirjevec 2003, 22). Vrhunec vsej trenj je bil atentat na kralja Aleksandra leta 1934 v Marseillu, ki ga je ob podpori fašistične Italije organiziral voditelj ustaškega gibanja⁶ Ante Pavelić (Pirjevec 1995, 74–75).

3.3 Obdobje druge svetovne vojne

V tridesetih letih 20. stoletja je Evropi grozila nova nevarnost, na politično prizorišče je namreč stopil nemški nacionalist Adolf Hitler, ki je z vzpostavitvijo totalitarističnega režima in s svojimi ambicioznimi cilji ogrožal mir v evropskem prostoru. S priključitvijo Avstrije je dokazal resnost svojih političnih teženj, leta 1939 pa je napadel Poljsko, kar je pomenilo tudi začetek druge svetovne vojne.

Jugoslovanska vlada, ki jo je po umoru kralja Aleksandra v imenu njegovega sina Petra vodil regent Pavle, se je znašla pred težko odločitvijo. Pojavilo se je namreč vprašanje, katero stran bo v vojni zavzela Jugoslavija. Hitler in Mussolini sta jo pozivala k pristopu v trojni pakt, Britanci so jo prepričevali, naj se vključi v vojno proti Nemcem in Italijanom ter se poveže s Turčijo in Grčijo. Po vse večjih gospodarskih težavah in po pristopu Madžarske, Romunije in Bolgarije k silam osi in vkorakanju nemških čet v te tri države, je bil regent Pavle prisiljen k usodni potezi in 25. marca 1941 je podpisal pristop k trojemu paktu. Ta odločitev je povzročila nemire in proteste v Beogradu, vojska pod vodstvom generala Mirkovića je izvedla državni udar, strmoglavila vlado in regentstvo ter proglasila 17-letnega kralja Petra II. za polnoletnega. Nemčija je to potezo maščevala 6. aprila, ko je nenapovedano začela bombardirati Beograd in v

⁶ Ustaško gibanje je predstavljalo ekstremno prohrvaško, protisrbsko, protijugoslovansko in nedemokratsko politično gibanje (Tomasevich, 1979, 105).

naslednjih dneh so nemške, italijanske, madžarske in bolgarske čete s skupnimi močmi brez odpora zasedle Kraljevino Jugoslavijo, ki je bila prisiljena podpisati kapitulacijo. Kralj Peter in večina ministrov so pod britansko zaščito zbežali v tujino (Pirjevec 1995, 103–109).

Srbija je izgubila vsa svoja periferna območja: Baranjo in Bačko je morala prepustiti Madžarski, skoraj celo Makedonijo Bolgariji, Kosovo z zahodno Makedonijo pa italijanski Albaniji. Skrčena je bila na meje, ki jih je imela pred balkanskimi vojnami. Osiromašeno Srbijo je upravljala nemška okupacijska vojska, avgusta leta 1941 pa je bila vzpostavljena kvizlinška vlada, na čelu katere je bil nekdanji jugoslovanski minister vojske in mornarice general Milan Nedić. BIH je v celoti pripadla novoustanovljeni ustaški tvorbi Neodvisni državi Hrvaški (NDH) (Pirjevec 1995, 113–115; Tomasevich 1979, 94).

3.3.1 Neodvisna država Hrvaška

Hrvaška je dobila samostojnost, za katero so se njeni politiki v zadnjih dveh desetletjih tako vztrajno borili. 10. aprila 1941 je v Zagrebu, ki so ga zasedle nemške čete, ustaški predstavnik Slavko Kvaternik razglasil NDH⁷. Država je bila razdeljena na dve okupacijski coni (nemško in italijansko), zato je bila neodvisnost prisotna zgolj na papirju (Pirjevec 1995, 113; Malcolm 1995, 175).

NDH je bila kraljevina, ki jo je uradno vodil kralj Tomislav II., vendar je bil pravi voditelj države Ante Pavelić. Takoj po prevzemu oblasti so ustaši sprožili »rasno revolucijo«⁷ proti Židom, Romom in predvsem Srbom, ki so predstavljali 30 odstotkov prebivalstva nove države. Za slednje je Pavelić odobril uničevalni program, po katerem naj bi jih tretjino ubili, tretjino pregnali v tujino, ostale pa prisilno spreobrnil v katoliško vero. V nasprotju s Srbi je Pavelić Muslimane imel za brate »najčistejše hrvaške krvi«⁷ in v skladu s tem z njimi tudi ravnal. Imeli so svoje predstavnike v skupščini (*Saboru*) v Zagrebu, zajamčena je bila tudi verska svoboda za islamsko prebivalstvo (Malcolm 1996, 185–186; Pirjevec 1995, 114).

⁷ Glej prilogo B.

Za uresničitev svojega programa so oblikovali oborožene sile, ki so bile sestavljene iz treh pomembnejših delov: »domobranstva«, »ustaške vojnice« in »orožništva«. »Domobranstvo« je predstavljalo regularno, redno vojsko, ki se je popolnjevala na podlagi splošne vojaške obveznosti (Jug 2004, 11). »Orožništvo« je organizirano delovalo predvsem proti partizanom, kasneje pa je bilo v sklopu ustaških formacij zadolženo za čiščenje ogroženih mest in ubijanje nedolžnega prebivalstva (Bulat 1985, 301–303). »Ustaška vojnica« je bila vojaška veja ustaškega gibanja in je obstajala že pred nastankom NDH. Za razliko od domobranskih Nemci niso omejevali moči ustaških formacij, ker so jih imeli za politično organizacijo. »Ustaška vojnica« je bila organizirana po vzoru nemških SS enot in podobno kot »orožništvo« so bile tudi njene enote uporabljane za boj proti narodnoosvobodilnim gibanjem (Bulat 1985, 303–304; Jug 2004, 177). Sočasno z nastankom regularne vojske ustaškega gibanja so mnogi pripadniki ustašev organizirali paravojaške formacije. Nekatere tovrstne enote so se podredile poveljstvu regularne vojske, večina pa je delovala samostojno in se ni hotela podrediti ustaškemu poveljstvu. Poznani so postali pod nazivom »divji ustaši«. Kljub prizadevanjem Anteja Pavelića, da te enote izkorenini, se je njihova aktivnost še povečala (Jug 2004, 257–258). »Divji ustaši« so bili akterji številnih pokolov, »čistili« so teren in obračunavali z nezaščitenim srbskim prebivalstvom, zlasti na območjih, kjer so delovala odporniška gibanja (Bulat 1985, 304).

Leta 1944 je prišlo do pomembne reorganizacije oboroženih sil v NDH in oblikovane so bile Hrvaške oborožene sile (*Hrvatske oružane snage*), ki so združile domobranske in ustaške enote pod nemškim poveljstvom (Jug 2004, 238).

Ustaški program se je začel tudi dejansko uresničevati. Tomasevich navaja (1979, 105–106), da je bilo več kot 120.000 Srbov pregnanih v Srbijo, blizu četrta milijona srbskega prebivalstva so spreobrnilo v katoliško vero, več sto tisoč pa jih je bilo ubitih oz. so umrli v koncentracijskih taboriščih.

3.3.2 *Odporniška gibanja*

Po pokolih in preganjanjih, ki so jih izvajali ustaši in ostali nemški zavezniki nad Srbi, so se začele pojavljati prve organizirane oborožene skupine odpora. Častniki kraljeve vojske, ki so se izognili ujetništvu, so v skladu s protiturško uporniško tradicijo začeli

zbirati vojsko. Prvi uporniki so se začeli pojavljati že aprila 1941 na srbskem in črnogorskem območju. Na hribovitem zahodnem delu Srbije se je na čelo majhne čete postavil polkovnik Draža Mihailović z namenom, da ohrani pri življenju vsaj iskro srbske neodvisnosti. Iz nje se je razvila divja in nebrzdana vojska, ki je, zvesta tradiciji, monarhiji in mitom slavne zgodovine, dala v naslednjih letih močan pečat dogajanju v osrčju zasedene Jugoslavije (Pirjevec 1995, 115–116).

Draža Mihailović je bil strokovnjak za gverilsko bojevanje. Decembra 1941 je bil povišan v generala in kasneje postavljen za ministra vojske in mornarice s strani vlade v izgnanstvu. Po nemški okupaciji Jugoslavije se je skupaj s somišljeniki nastanil na Ravni gori, kjer je postavil štab. Svoje vojake je enačil s »četniki«, kar je tradicionalni naziv za opevane uporniške borce iz srbske zgodovine. Sicer je obstajala že uradna različica četniške organizacije, ki je bila osnovana na podlagi gibanja veteranov iz prve svetovne vojne, vendar je le ta postala podaljšana roka kvizlinškega režima. Obstajale pa so tudi številne lokalne organizirane odporiške skupine, ki so se predstavljale pod tem imenom, in niso imele povezave z Mihailovićem ter njegovim gibanjem (Malcolm 1996, 176–177; Pirjevec 1995, 125).

Poleg vojaškega štaba na Ravni Gori, je Mihailović avgusta 1941 organiziral Centralni nacionalni komite, v katerega je vključil ugledne posameznike iz srbskega političnega in kulturnega življenja. Med njimi sta bila tudi Dragiša Vasić in Stevan Moljević. Slednji je zaslovel kot avtor memoranduma *Homogena Srbija*, v katerem se je zavzemal za oblikovanje velikosrbske države. Kot enega izmed pomembnih korakov za vzpostavitev boljših odnosov med narodi je predlagal preseljevanje prebivalstva, predvsem Hrvatov iz srbskega ozemlja ter Srbov iz hrvaškega ozemlja. Ozemlje Velike Srbije, ki ga je predlagal Moljević, je poleg glavnine teritorija stare Jugoslavije vključeval tudi številna območja, ki so pripadala njenim sosedom (Tomasevich 1979, 155–157).⁸

Drugo pomembnejšo organizacijo odpora so vzpostavili jugoslovanski komunisti. Vodja Komunistične partije Jugoslavije (KPJ) je leta 1937 postal Josip Broz Tito, ki je bil zvest Sovjetski zvezi in politiki diktatorja Stalina. Sovjetska zveza je leta 1939 z Nemčijo podpisala pakt o nenapadanju in v skladu s tem je KPJ zagovarjala stališče, da

⁸ Glej prilogo C.

so krivci za imperialistično vojno Britanci in Francozi. S Hitlerjevo invazijo na Sovjetsko zvezo junija 1941 je bilo prekinjeno zavezništvo med Nemčijo in Sovjetsko zvezo. Stalin je dal zeleno luč jugoslovanskim komunistom za začetek boja proti okupatorju. Slednji so organizirali oborožene enote, ki so jih po ruskem vzoru poimenovali »partizani«. Sprejeli so tudi odločitev, da bodo na osvobojenih območjih nadomestili staro upravo z narodnoosvobodilnimi odbori, ki naj bi postali prvi organi nove oblasti (Pirjevec 1995, 117–120).

Partizansko in četniško gibanje sta bila povsem različna, kar zadeva ideologijo, politične cilje, vojaško taktiko pa tudi navzočnost na terenu. Četniki so bili predvsem srbski pojav in so zagovarjali tezo, da se z okupatorji nima smisla zapletati v odkrit spopad, dokler se zahodni zavezniki ne bi izkricali na dalmatinski obali in s tem podprli boj za osvoboditev Jugoslavije (Pirjevec 2003, 24–25). Poslanstvo partizanov ni bilo omejeno samo na vsejugoslovanski boj proti okupatorju, temveč so se borili tudi za oblast in novo družbeno ureditev (Denić 1996, 35).

Sovjetska zveza in Anglija sta pozivali k združitvi četnikov in partizanov za oblikovanje sožitja v boju proti okupatorju.⁹ Voditelja odporniških gibanj sta se sestala dvakrat proti koncu leta 1941. Cilji partizanov in četnikov pa so bili preveč protislovní. Na drugem srečanju so sicer dosegli nekakšen sporazum o medsebojnem sodelovanju, vendar so nekaj dni zatem četniki zahrbtno napadli Užice¹⁰, kar je bil znak za začetek državljanske vojne v Srbiji in na vseh tistih območjih, kjer sta si obe gibanji stali ob boku. Vzroke za razhajanja med gibanjema pa gre iskati tudi v zavesti četniškega poglavarja, da ga London priznava za voditelja odpora v Jugoslaviji (Pirjevec 1995, 120–122).

Draža Mihailović je med vojno v številnih akcijah tesno sodeloval s fašisti. Zavedal se je, da lahko z Italijani naveže obojestransko koristen odnos, saj so imeli iste sovražnike: ustaše in partizane. Tako je prišlo do sodelovanja, ki so si ga četniki razlagali kot taktično potezo, ki jim bo omogočala preživetje, vse dokler se ne bodo zavezniki Britanci aktivno vključili v spopad na Balkanu (Pirjevec 1995, 125–126).

⁹ Partizani in četniki Draže Mihailovića si na začetku odpora niso bili apriorno sovražni, temveč so celo usklajevali skupne akcije proti okupatorju, ki pa niso imele večjega učinka, predvsem zaradi slabe discipline in pomanjkanja bojevitosti pri četnikih, ki pa po drugi strani niso hoteli prepustiti vse iniciative partizanom.

¹⁰ Titovi partizani so Užice zavzeli septembra 1941, kar je bilo tudi prvo osvobojeno ozemlje njihovega odporniškega gibanja.

Jugoslovanska vlada v izgnanstvu je bila od začetka vojne v tesnem kontaktu z britansko vlado in to je bil eden izmed razlogov, da so slednji podpirali četniško gibanje. Britanci so podpirali četnike v propagandnem in političnem smislu, kar je pripomoglo k povečanju popularnosti te oblike odpora in ustvarjanju legende o Draži Mihailoviću. Churchillova vlada je vse do jeseni 1942 ignorirala partizane in njihove napore v boju proti okupatorju, nosilcem četniškega gibanja pa so dodelili vlogo bodočih nosilcev oblasti v Jugoslaviji (Tomasevich 1979, 253).

Zadeve so se obrnile v prid jugoslovanskim komunistom sredi leta 1943, ko so Britanci začeli podpirati tudi partizane. Februarja 1944 je angleška vlada uradno prekinila kontakte s četniki in svojo pomoč v celoti preusmerila na partizansko gibanje. S tem pa Churchill ni obrnil hrbta kralju Petru, saj Tita ni priznaval kot političnega predstavnika Jugoslavije, v upanju, da se bo med njim in kraljem našla možnost sožitja (Pirjevec 1995, 134–142).

Četniki so se znašli v težkem položaju. Dodaten udarec jim je prizadejala kapitulacija Italije, po kateri so partizani zasegli veliko količino italijanskega orožja in vojaške opreme, kar je močno okrepilo Titove čete. Mihailović je bil tako prisiljen vzpostaviti stike z nemškim okupatorjem (Malcolm 1996, 184). Poraz četnikov pa je bil napovedan s prihodom sovjetskih sil na jugoslovanska tla oktobra 1944, ki je partizanom omogočil, da so končno premagali Nemce in njihove zaveznike. Rdeča armada je po prihodu v Srbijo začela z aretacijami četnikov, ki so jih predali Titu ali deportirali v Sovjetsko zvezo. Mihailović se je bil tako z ostankom svojih enot prisiljen umakniti v Sandžak in Bosno, svojo domovino pa je moral prepustiti Titovim partizanom. Zmagovalci so začeli obračunavati z okupatorji in njihovimi zavezniki, ki so še ostali na jugoslovanskem ozemlju (Pirjevec 1995, 146–147).

3.3.3 Muslimani v vojni

BIH je po začetku vojne v celoti prešla pod vodstvo ustaške NDH. Muslimansko prebivalstvo je bilo pod Pavelićevim vodstvom v precej boljšem položaju kot Srbi. Kljub temu dejstvu je bilo med Muslimani prisotno nezadovoljstvo, saj so bili razočarani nad dejstvom, da pravna država v NDH ne funkcionira. Obsodili so tudi zločine nad srbskim in židovskim prebivalstvom (Malcolm 1996, 186). V tej situaciji so

se mnogi prebivalci muslimanske veroizpovedi začeli pridruževati skupinam odpora. Večina protinacistično usmerjenih se je pridružila Titovim partizanom in proti koncu leta 1941 je bila formirana prva muslimanska enota pod partizanskim okriljem, t.i. Mujina četa, ki je decembra istega leta prerasla v bataljon (Malcolm 1996, 187–188).

Mnogi Muslimani pa se niso videli v partizanskem gibanju in so zato formirali lokalne enote, ki so se branile pred napadalci glede na situacijo. Oktobra leta 1942 je bila ustanovljena Muslimanska prostovoljna enota, ki je štela približno 4.000 ljudi in se je borila tako proti četnikom kot proti partizanom. Nekateri pa so se pridružili vojaškim enotam nacistične Nemčije. Leta 1943 je bila ustanovljena t.i. Handžar divizija, ki je bila vključena v SS formacijo in je bila sestavljena iz muslimanskih borcev. Pripadniki Handžar divizije so bili na začetku poslani v Francijo na usposabljanje, kasneje pa so jih vrnili v Bosno, kjer so sodelovali v nasilju nad srbskim prebivalstvom. Po začetku sodelovanja četnikov in Nemcev so izgubili zaupanje v slednje in se začeli množično pridruževati Titovim partizanom (Malcolm 1996, 189–190).

Muslimansko prebivalstvo je sodelovalo pri vseh straneh v drugi svetovni vojni, zato ni presenetljivo, da so prav oni utrpeli največ smrtnih žrtev med jugoslovanskimi narodi (če ne upoštevamo Romov in Židov). Malcolm (1996, 192) navaja, da je umrlo 75.000 Muslimanov, kar predstavlja 8.1 odstotka njihove tedanje populacije. To razmerje je še višje kot pri Srbih, kjer je v vojni izgubilo življenje 7.3 odstotka celotne nacije.

3.4 Obdobje druge Jugoslavije in nacionalna problematika

Osvobodilna vojna se je končala in jugoslovanski komunisti so kot zmagovalci vzpostavili novo državno tvorbo. Tito je 29. novembra 1945 razglasil Federativno ljudsko republiko Jugoslavijo (FLRJ)¹¹ in svojim državljanom vsilil socialistično enotnost, s katero je skušal spodbijati nacionalizem (Shrader 2004, 37). Leto kasneje je bila sprejeta ustava in Jugoslavija je po sovjetskem vzoru postala zvezna ljudska država s šestimi republikami – Slovenijo, Hrvaško, Srbijo, Črno goro, Makedonijo ter BIH. Zaradi etnične zapletenosti se je komunistično vodstvo znašlo pred zahtevno nalogo

¹¹ Leta 1963 se je FLRJ z ustavo preimenovala v Socialistično federativno republiko Jugoslavijo (SFRJ).

določanja mej med republikami, pri kateri se ni bilo mogoče izogniti notranjim konfliktom in napetostim (Pirjevec 1995, 163–164).¹²

Etnično najbolj homogena republika FLRJ je bila Slovenija, katere večina meje je sovpadala z zgodovinsko ločnico med Kranjsko in madžarskih kraljestvom. Na Hrvaškem ni manjkalo zapletov, ker so komunisti zagotovili močni srbski manjšini status konstitutivnega naroda in jo tako nagradili za njeno sodelovanje v odporniškem boju. Še bolj zapletene so bile razmere v Srbiji. Komunistična vlada je Srbiji odvzela Makedonijo in jo razglasila za avtonomno republiko, obnovila je državnost Črne gore ter oblikovala na Kosovu in Vojvodini dve avtonomni pokrajini. Razkosanje države so mnogi občutili kot sovražno dejanje, za katerega so se komunisti odločili, da utrdijo svojo oblast. Seveda trenutno ni bilo mogoče ugovarjati, saj je partija s pomočjo vojske in tajnih služb imela popoln nadzor nad politično stvarnostjo (Pirjevec 2003, 26).

Zaradi etnične zapletenosti je BIH predstavljala najtežji preizkusni kamen v procesu preoblikovanja države. Ustava jo je leta 1946 uvrstila med šest republik in jo obnovila v njenih zgodovinskih mejah. Ta rešitev ni zadovoljila ne Srbov ne Hrvatov, ki so bili vsak zase prepričani, da imajo pravico do dela, če ne do celotnega ozemlja BIH. Na udaru pa je bilo tudi muslimansko prebivalstvo, saj jih ustava ni priznavala kot avtonomno narodno skupnost, temveč samo kot religiozno, kvečjemu kulturno skupino (Pirjevec 2003, 26–27). Še vedno se je postavljalo vprašanje, ali se izraz »musliman« nanaša na religiozno ali nacionalno identiteto. Komunistična partija je odločila, da BIH ne bo postala del Srbije ali Hrvaške, vendar so pričakovali, da se bodo prebivalci muslimanske veroizpovedi poistovetili bodisi s Srbi bodisi s Hrvati. V tej smeri je delovala tudi politika, kar dokazuje popis prebivalstva iz leta 1948, ko so Muslimani pri svoji opredelitvi lahko izbirali med tremi opcijami: opredelili so se lahko za Srbe muslimanske veroizpovedi, za Hrvate muslimanske veroizpovedi ali za nacionalno neopredeljene.¹³ Podoben scenarij je bil v naslednjem popisu leta 1953, kjer so se sicer Muslimani lahko opredelili za Jugoslovane (Malcolm 1996, 197–198).

¹² Že pred kocem vojne je Tito nalogo določanja administrativnih meja med bodočimi republikami in avtonomnimi pokrajinami zaupal Milovanu Đilasu. Književnik in politik črnogorskega rodu je kasneje priznal, da je bila ta naloga narejena brez predolgega razmišljanja in v skladu s takratnimi političnimi potrebami. Poleg tega niso upoštevali možnosti, da bi lahko te meje v prihodnosti postale mednarodne meje (Owen 1998, 69).

¹³ V popisu se je 72.000 muslimanov opredelilo za Srbe, 25.000 za Hrvate, 778.000 pa je bilo nacionalno neopredeljenih (Malcolm 1996, 198).

V teh okoliščinah se je pojavila težnja o priznavanju muslimanske populacije v BIH kot enega izmed konstitutivnih narodov v Jugoslaviji. Prvi znaki reševanja tega problema so bili vidni v popisu prebivalstva iz leta 1961, ko so se Muslimani lahko izrekli kot »muslimani v etničnem smislu«. Uradno priznanje muslimanov kot naroda je sledilo šele leta 1968 na seji Centralnega komiteja Komunistične partije BIH. Kasneje je bila odločitev, kljub ostrim protestom iz Beograda, sprejeta še na zveznem nivoju (Malcolm 1996, 198–199).

V šestdesetih letih 20. stoletja so se v nacionalnem smislu prebudili tudi Hrvati, ki niso bili zadovoljni z vladno politiko, ki je bila naklonjena srbskemu prebivalstvu. Zavzemali so se za liberalizacijo jugoslovanskega političnega sistema, zahtevali so večjo upravno avtonomijo in decentralizacijo države. Svoje nezadovoljstvo so izrazili tudi v zvezi z uradnim srbohrvaškim jezikom, v katerem so prevladovale srbske besede. Gibanje, ki je postalo znano pod nazivom Hrvaška pomlad, je bilo protisrbsko usmerjeno (Denić 1996, 51; Malcolm 1996, 203).

V Srbiji se je razvila še bolj ostra različica nacionalizma. Srbi so med vsemi jugoslovanskimi narodi uživali največ privilegijev, kar dokazuje dejstvo, da je bila država vodena iz Beograda, omeniti pa velja tudi, da so številčno dominirali tako v partiji kot tudi v vojaškem sektorju in tajnih službah. Njihovo nezadovoljstvo je bilo posledica teritorialne ureditve države. Določitev mej med republikami v jugoslovanski tvorbi so nacionalisti označili za protisrbsko usmerjeno dejanje (Malcolm 1996, 204).

Olje na ogenj srbskemu nezadovoljstvu je dodala nova ustava iz leta 1974, ko so bile uvedene številne spremembe v smeri decentralizacije države. Pokrajini Kosovo in Vojvodina sta pridobili status avtonomnih pokrajin v okviru Srbije in s tem večjo upravno avtonomijo (Malcolm 1996, 205). V Beogradu so se začeli pritoževati, da Srbija ni enakopravna drugim republikam, da je postala federacija v federaciji in da so avtorji in navdihovalci ustave namerno povečali avtonomijo njenih dveh pokrajin, ker so jo hoteli oslabiti. Ponovno so obudili staro tezo, da hočejo imeti komunisti šibko Srbijo in s tem močno Jugoslavijo (Pirjevec 1995, 345). Ustavne spremembe je javno kritiziral srbski književnik Dobrica Ćosić, član Srbske akademije znanosti in umetnosti

(SANU), ki je ustvarila t.i. *Memorandum*¹⁴, v katerem avtorji povzdigujejo srbski narod in ostro napadajo nacionalizme v drugih republikah, ki naj bi prišli z vrha. Srbijo so predstavili kot žrtev proti Srbom usmerjene jugoslovanske politike (Malcolm 1996, 205–207).

V politično življenje jugoslovanske države so se začele vmešavati tudi verske skupnosti. Srbska pravoslavna cerkev je imela veliko vlogo pri oživljanju srbskega nacionalizma, islamski aktivisti pa so postali trn v peti komunistične ureditve. Eden glavnih promotorjev islama je bil Alija Izetbegović, ki je bil leta 1983 zaprt zaradi dokumenta pod imenom *Islamska deklaracija*¹⁵, ki ga je sicer napisal že 13 let prej. Izetbegović je bil član organizacije Mladi muslimani, ki se je zoperstavila komunističnem napadam na muslimansko vero ob koncu druge svetovne vojne (Malcolm 1996, 206–208).

Ekonomska situacija v SFRJ je bila katastrofalna.¹⁶ Nasledstvo neučinkovite Titove ekonomske politike je imelo odraz na slabše življenjske pogoje in na krepitev nezadovoljstva prebivalstva. To pa je bila odlična podlaga za nekatere ambiciozne politike. Novi vodja srbskih komunistov Slobodan Milošević je dobro izkoristil priložnost in svoje nacionalistične preference spravil v dejanja. Leta 1989 je ukinil avtonomni status Vojvodine in Kosova ter ju priključil k Srbiji (Malcolm 1996, 210–212).

¹⁴ Glej prilogo Č.

¹⁵ *Islamsko deklaracijo* so oblasti imele za manifest, ki je bil napisan z namenom ustanovitve etnično čiste islamske države BIH (Malcolm 1996, 208). V bistvu pa se vsebina dokumenta ni dotikala bosansko-hercegoveškega vprašanja, pač pa je bila izključno refleksija o položaju islama v svetu. Napadala je tako nacionalizem kot komunizem. Zaslovela je predvsem zaradi napadov, ki jih je bila deležna tako s strani komunistov kot kasneje srbskih nacionalistov. Slednjim je *Islamska deklaracija* služila kot opravičilo za poznejšo etnično čistko BIH (Seljak 2005, 32).

¹⁶ Letna inflacija je bila leta 1987 120-odstotna, leto kasneje pa že 250-odstotna. Zunanji dolg je znašal 33 milijard ameriških dolarjev (Malcolm 1996, 210).

4 BOSNA IN HERCEGOVINA PRED VOJNO

Druga svetovna vojna je pustila močan pečat v kasnejšem dogajanju na jugoslovanskem prostoru. Masakri in številni pokoli kot posledica medsebojnega nacionalnega sovraštva so postali pomembna tema politične razprave pri razpadu druge Jugoslavije. Politično krizo sta izkoristila Slobodan Milošević in Franjo Tuđman, ki sta s pomočjo medijev pridobila potrebno podporo za nacionalistično naravnano politiko. Nacionalistično razpoloženje se je razširilo tudi na ostala območja Jugoslavije; BIH je tako še enkrat več postala pomemben kamen v mozaiku velikosrbskega in velikohrvaškega koncepta.

Vojna v BIH je bila prva vojna, v kateri so se neposredno za interese svojih narodov spopadle vse tri etnične skupine. Okoliščine so bile ugodne za srbske nacionaliste, saj so končno imeli sredstva za uresničenje zgodovinske nacionalistične težnje in želje po ozemlju BIH.

V BIH živijo tri večje etnične skupine, od katerih nobena nima absolutne večine. Po popisu iz leta 1991 so Muslimani predstavljali 43.7 odstotkov, Srbi 31.4 odstotka, Hrvati pa 17.3 odstotka vsega prebivalstva v BIH (Schindler 2007, 53).¹⁷

Prve demokratične volitve v BIH, ki so potekale leta 1990, niso napovedale najboljše prihodnosti v tej republiki. Večina bosanskega volilnega telesa je volila v skladu z etnično pripadnostjo in posledično so prepričljivo zmago slavile stranke z nacionalističnim predznakom. Muslimansko prebivalstvo je večinsko podprlo Stranko demokratične akcije (SDA) Alije Izetbegovića, Srbi so podprli Radovana Karadžića in njegovo Srbsko demokratsko stranko (SDS), Hrvati pa so se odločili za bosansko podružnico Hrvaške demokratske skupnosti (HDZ).¹⁸ Tri nacionalistične stranke so se že pred volitvami dogovorile, da bodo sestavile antikomunistično vladno koalicijo. Z velikim porazom komunistov in zmago nacionalističnih strank je bila oblikovana podlaga za vojno, ki je izbruhnila kasneje (Silber 1996, 232–233).

Na Hrvaškem in v Srbiji je vladal nacionalizem, ki je grozil tudi BIH, kjer so imeli trije narodi težave pri iskanju kompromisa. Srbi so se oklepali svoje pravice, da ostanejo v

¹⁷ Glej prilogo D.

¹⁸ Od skupno 240 sedežev v dvodomni skupščini jih je SDA dobila 87, SDS 71, HDZ pa 44 sedežev.

Jugoslaviji, Hrvati pravice, da zapustijo tisto, kar je od federacije ostalo, Muslimani pa pravice do suverenosti (Silber 1996, 233–234). Različni pogledi treh vladnih strank na dogajanje v Jugoslaviji je še dodatno podžgalo že tako načete odnose, kar dokazuje tudi dogajanje v skupščini BIH 14. in 15. oktobra 1991. Voditelj bosanskih Srbov Radovan Karadžić je podal jasno stališče srbskega naroda in Muslimanom zagrozil: *»Nikar ne mislite, da Bosne in Hercegovine ne boste zapeljali v pekel, muslimanski narod pa celo v uničenje, kajti muslimanski narod se ne bo mogel braniti, v kolikor pride do vojne«*. Muslimanski voditelj Alija Izetbegović pa je napovedal, da se muslimanska stran ne bo podredila srbskim interesom: *»Njegov način izražanja in njegove besede na najboljši način povedo, zakaj mi morda celo ne bomo ostali v tej Jugoslaviji. To Jugoslavijo, ki si jo želi gospod Karadžić, noče več nihče razen srbskega naroda.«* (Percy 2007)

Na koncu te seje se je glasovalo za suverenost BIH. Poslanci strank HDZ in SDA so predlog podprli, medtem ko so poslanci SDS pred glasovanjem zapustili dvorano. Po njihovem mnenju je šlo za nezakonito dejanje, kajti po ustavi bi morali pri njem sodelovati vsi trije narodi (Pirjevec 2003, 90). Srbi so uvideli, da v nacionalistični koaliciji ni mesta za njihove cilje, zato so se odločili, da bodo sami krojili svojo usodo in ustanovili Skupščino srbskega naroda BIH. Bosanski Srbi so se zavedali, da imajo podporo Jugoslovanske ljudske armade (JLA) in Miloševića, zato so se njeni politiki odločili pripraviti ukrepe, s katerimi bi prehiteli mednarodno priznanje in načrtovani vsebosanski referendum. 9. januarja 1992 so razglasili Srbsko republiko Bosno in Hercegovino (Republiko Srbsko – RS) ter se razglasili za del jugoslovanske federacije. Meje samooklicane republike so zajemale avtonomna območja in celo kraje, kjer so bili Srbi v manjšini (Silber 1996, 241).¹⁹

Situacija je bila še toliko bolj zapletena, saj je HDZ v BIH 18. novembra 1991 razglasila Hrvaško zvezo Herceg Bosno, ki naj bi predstavljala politično, kulturno in gospodarsko skupnost, pripravljeno priznati demokratično izvoljeno oblast BIH (Pirjevec 2003, 91).

Po neuspeh pogajanjih v Lizboni in neuspelem poskusu kantonizacije BIH je prišlo do serije dogodkov, ki so dodatno okrepili napetosti v republici. 27. februarja 1992 so se Srbi in Hrvati »tajno« sestali v Gradcu, da bi se pogovorili in uskladili svoje ozemeljske

¹⁹ Glej prilogo E.

zahteve, očitno na račun Muslimanov. V noči na 29. februar je bila sprejeta ustava RS, 1. marca pa je bil na pobudo Muslimanov izveden sporni referendum, na katerem se je odločalo o neodvisnosti BIH. Po pričakovanjih se je referendumu udeležilo le muslimansko in hrvaško prebivalstvo, ki sta izglasovala neodvisnost BIH. Bosanski Srbi niso priznali rezultatov referendumu, češ da krši princip o treh konstitutivnih narodih bosanske stvarnosti (Pirjevec 2003, 123–124).

Drama na političnem prizorišču, ki je bila posledica nasprotujočih se interesov zastopnikov posameznih narodov, se je sprevrgla tudi na ulice. Nasilje, ki je zavládalo med prebivalci BIH, ni bilo presenetljivo, če vzamemo v obzir zastrašujoče podatke o prisotnosti orožja na območju BIH. Pred izbruhom vojne je bilo okrog 55 odstotkov celotne jugoslovanske industrije nameščene v BIH (Vego 1993a, 66). Vego (1993a, 64) hkrati navaja, da je do junija 1991 kar 271.000 državljanov legalno posedovalo 323.000 kosov orožja. Če vzamemo v obzir še posameznike, ki orožja niso prijavili na pristojnem uradu, je bila ta številka še trikrat večja.

5 REGULARNE OBOROŽENE SILE V VOJNI V BOSNI IN HERCEGOVINI

Po razpadu Jugoslavije so se pojavile številne oborožene formacije, ki so nastale na podlagi političnih potreb posameznih narodov. Na tej točki je potrebno poudariti, da so bile vse te formacije deloma oz. v celoti neregularne, vse dokler niso pridobile mednarodnega priznanja kot oborožene sile mednarodno priznane države. Če smo natančni, bi tako morali večino oboroženih organizacij, ki so delovale na območju BIH in Hrvaške imenovati za neregularne. Za pretvorbo neregularne enote v regularno je potrebno dvojno priznanje: zunanje priznanje s strani mednarodne skupnosti in notranje priznanje s strani ljudstva oz. politične oblasti (Schlichte 2009, 15–16).

V nadaljevanju bom kot neregularne oborožene sile smatral le tiste enote, ki niso priznane z nobenim od zgoraj omenjenih priznanj, se pravi bom Vojsko Republike Srbske (VRS), Hrvaški obrambni svet (HVO) in podobne uvrstil med regularne oborožene sile.

5.1 JLA in njen razpad

SFRJ se je pri svoji obrambni politiki naslonila na model, ki je spominjal na kitajski komunistični koncept »oboroženega naroda«. Kot posledica tovrstne politike je bila Jugoslavija v samem vrhu po sredstvih, namenjenih za oborožene sile (Shrader 2004, 99). Bruto domači proizvod (BDP), namenjen za vojaški sektor je vse do leta 1986 znašal štiri odstotke. Če izvzamemo Sovjetsko zvezo, jo je edino Grčija prekašala v tem segmentu (Kaldor 2006, 46–47).

Jedro jugoslovanske obrambe je predstavljala JLA, ki je bila sestavljena iz kopenskih in zračnih sil ter vojne mornarice. JLA je bila opremljena s sodobno oborožitvijo in usposobljena za neposreden odpor invaziji konvencionalne narave. Kot podpora JLA so bile organizirane sile teritorialne obrambe, ki so bile pod pristojnostjo republik ter občin in so bile namenjene gverilskemu načinu odpora proti morebitnim osvajalcem. Teritorialne obrambe so bile ustanovljene v skladu z doktrino narodnega vojskovanja po vzoru partizanskega bojevanja proti okupatorjem. Njihova velika prednost v morebitnem spopadu bi bila poznavanje domačega terena (Woodward 1997, 36).

Vojaški vrh je po vzoru velikih sil od konca sedemdesetih let začel razvijati t.i. vojno-industrijski kompleks. Dejstvo je, da je ta kompleks leta 1985 ustvaril izvoz v vrednosti dveh milijard ameriških dolarjev. Ekonomsko osamosvajanje vojske je po smrti Tita prešlo še na politično osamosvajanje in takrat se je začelo govoriti, da je JLA praktično sedma republika (Špegelj 1999, 40).

JLA je bila institucija, za katero se lahko upravičeno trdi, da načrtovano etnično ravnotežje v njej ni funkcioniralo. Srbi so v JLA imeli absolutno prevlado v profesionalnem častniškem kadru (Denić 1996, 40). Kar 60 odstotkov častniških in podčastniških kadrov so zasedali Srbi, ki so sicer predstavljali 39.7 odstotkov celotne populacije (Janjić 1992, 134).

JLA je v fazi razpadanja Jugoslavije postala orodje srbske politike oz. Miloševićevega režima. Po desetdnevni slovenski vojni se je umaknila na Hrvaško, kjer je nudila vojaško pomoč srbskemu prebivalstvu na Hrvaškem. Do julija 1991 je tako 70.000 pripadnikov JLA prišlo na hrvaško bojišče (Kaldor 2006, 48). Po premirju med vojskujočima se stranema in umiku iz hrvaškega ozemlja je JLA na miren in legalen način zasedla BIH. Ne da bi se posvetovala s predsedstvom, je v njej namestila šest korpusov (90.000–100.000 pripadnikov) s 700–800 tanki, 1.000 oklepniki, 4.000 topovi, približno 100 letali in 50 helikopterji (Pirjevec 2003, 116).

Srbske oblasti so se dobro pripravile na vojno, saj so jo glede na lastne imperialistične cilje pričakovale. To dejstvo dokazujejo tudi poteze vodstva JLA pri razoroževanju nasprotnikov v prihajajočem spopadu. Generalštab JLA je namreč junija 1991 ukazal teritorialni obrambi BIH, da mora predati celotno oborožitev federalni vojski. Pod nadzor JLA je tako prešlo večji del od skupno 200.000 kosov lahke oborožitve. Izjema so bile srbske občine in pripadniki teritorialne obrambe iz zahodne Hercegovine, kjer so prevladovali Hrvati, ki so ignorirali ukaz in zavrnil predajo orožja na federalni nivo (Vego 1993a, 63).

Maja 1992 se je JLA uradno umaknila iz območja BIH, vendar se je le ta dejansko transformirala v VRS. Pripadniki JLA, ki so bili državljani drugih republik, so se umaknili v domovino. Ta dogodek ni imel večjega učinka, saj se je le 20 odstotkov vseh sil JLA umaknilo iz BIH, ostalih 80 odstotkov pa je bilo na razpolago poveljstvu

novoustanovljene VRS, ki je »podedovala« 70 odstotkov orožja JLA (Janjić 1992, 125; Pirjevec 2003, 155).²⁰

Milošević je tako na spreten način zavedel evropsko politično elito in postavil temelje za zavračanje očitkov, da v BIH ne gre za državljansko vojno, temveč za agresijo na mednarodno priznano državo.

5.2 Vojska Republike Srbske

VRS je nastala po ustanovitvi RS kot regularna oborožena sila za ščitenje interesov bosanskih Srbov. Na čelo VRS je bil postavljen general Ratko Mladić, ki se je srbskemu vodstvu prikupil s poveljevanjem devetega kninskega korpusa JLA v vojni na Hrvaškem. VRS je bila razdeljena na sedem korpusov: prvi krajinski korpus, drugi krajinski korpus, vzhodno-bosanski korpus, sarajevsko-romanijski korpus, hercegovški korpus in drinski korpus (ICTY 2010).

VRS je bila veliko bolje opremljena od drugih regularnih sil na območju BIH, ker je posedovala orožje JLA, hkrati pa nadzirala večino skladišč orožja²¹, ki so bila prej pod nadzorom zvezne vojske (Kaldor 2006, 49). Kljub premoči v oborožitvi pa ni bila preveč učinkovita bojna sila, imela je namreč številne slabosti. Največji problem je predstavljalo pomanjkanje morale in discipline med njenimi pripadniki. Prisotne so bile težave pri poveljevanju in nadzoru, primanjkovali so častniški kadri na frontni črti. Prav premoč v oborožitvi je bila ključnega pomena, da te slabosti niso imele drastičnih posledic (Cigar 1999, 238; Žabkar 1995, 4).

Strategija VRS je bila oblikovana izven prostora BIH. Kljub temu, da je Milošević vztrajno zatrjeval, da v spopade v sosednji republiki ni vmešan, verjetno bosanski Srbi brez njegove podpore ne bi bili sposobni dolgo vztrajati v vojni. Beograd je poleg finančne podpore oskrboval VRS z vojno opremo, hrano in medicinsko oskrbo. Sodeloval je tudi pri usposabljanju njenih pripadnikov, »posodil« jim je tudi nemalo

²⁰ Pirjevec (2003, 155) navaja, da je bilo med 100.000 vojaki, kolikor jih je štela JLA v BIH, le 20.000 Jugoslovanov, medtem ko so bili drugi, nekateri tudi s poneverjenimi dokumenti, »Bosanci«.

²¹ Skladišča orožja so bila stacionirana v hribovitih območjih republike, kar je bila zamisel Josipa Broza Tita. Ta skladišča naj bi predstavljala temelj za gverilski način bojevanja v primeru napada na SFRJ.

pripadnikov častniškega kadra. Srbi z druge strani Drine so jim nudili tudi podporo v obliki protizračnega dežnika (Cigar 1999, 236).

5.3 Vojska BIH

Muslimansko vodstvo je bilo popolnoma nepripravljeno na začetek vojne. Niso se zavedali nevarnosti, ki so jo predstavljali Srbi pri rušenju teritorialne integritete BIH. Skladno s tem so bili zelo počasni pri organizaciji odpora proti srbskim vojnim pohodom. Prvi so tako v bran domovine stopili lokalni politiki, ki so na lastno iniciativo organizirali paravojaške skupine v delih republike, kjer je bilo muslimansko prebivalstvo v večini (Vego 1993a, 63).

6. aprila 1992 je bila BIH mednarodna priznana, a ni imela organizirane in formirane vojske, ki bi ščitila njeno ustavo in teritorialno celovitost. Dva dni kasneje je predsedstvo BIH sprejelo pomembno odločitev o oblikovanju Teritorialne obrambe Republike BIH, ki se je v naslednjih dneh združila s pripadniki paravojaških skupin pod okriljem Patriotske lige, kar je predstavljalo formiranje Vojske BIH (ABIH) (Divjak 1999, 186–187).

Struktura novoustanovljene ABIH je temeljila na organizaciji stare teritorialne obrambe, 18. avgusta 1992 pa je bila razdeljena na pet korpusov. Sarajevo je bilo del prvega korpusa, Doboj in Tuzla del drugega korpusa, Banja Luka in Zenica sta spadala v tretji korpus, Mostar v četrti ter Bihać v peti korpus ABIH. Korpusi kot temeljne administrativne enote so se delili na operativne skupine, ki so služile kot podpora v izvedbi operacij, poveljevanju in nadzoru v času bojev. Operativno skupino so sestavljale brigade²², ki so bile udarne enote ABIH (Shrader 2004, 66–70; Vego 1993a, 65).

Za razliko od VRS so bile muslimanske sile slabo oborožene, tako v kakovostnem kot v količinskem smislu. Orožje so v začetni fazi skrivoma pridobili preko zvez iz vrst bivše teritorialne obrambe in notranjega ministrstva. Po uvedbi embarga Združenih narodov (ZN) na uvoz orožja, ki je veljal za vse republike bivše Jugoslavije, so se tako Muslimani kot Hrvati obrnili na črni trg. Orožje so večinoma tihotapili preko hrvaških

²² Posamezna brigada je štela od 1.500 do 3.000 pripadnikov.

pristanišč, del pošiljk je prišel tudi iz Slovenije, Madžarske in Romunije (Vego 1993a, 65).

5.4 HVO

Organiziranje, oboroževanje in usposabljanje hrvaškega prebivalstva v BIH se je začelo že leta 1991, ko so Hrvati spoznali, da so prav oni lahko naslednji na listi žrtev v uresničevanju srbskih načrtov, ter da vlada BIH pod vodstvom Izetbegovića ni sposobna oz. pripravljena oblikovati obrambo pred verjetnim napadom bosanskih Srbov (Shrader 2004, 54).

Civilni del HVO je bil uradno vzpostavljen 8. aprila 1992 in je bil zamišljen kot najvišja izvršilna in administrativna oblast na ozemlju Herceg Bosne kot začasna rešitev vse dokler vlada republike BIH ne bi prevzela odgovornost za zaščito vseh državljanov nove države. V začetni fazi je bila vsaka občina odgovorna za svoje obrambne priprave. Kasneje je HVO razdelila odgovornost za obrambo ozemlja na štiri operativne cone²³: operativna cona Zahodna Hercegovina, operativna cona Vzhodna Hercegovina, operativna cona Srednja Bosna in operativna cona Posavina (Shrader 2004, 55–57).

Bosanski Hrvati bi težko oblikovali in vzdrževali oborožene sile brez zunanje pomoči. HVO so finančno podpirali hrvaška vlada in številni hercegovški izseljenci iz zahodnega dela Evrope, Severne Amerike in Avstralije. Več kot očitno je bilo, da je glavni štab Hrvaške vojske (HV) koordiniral aktivnosti HVO na terenu, sodeloval je tudi pri urjenju svojih rojakov in Muslimanov v zahodni Hercegovini. HV je pošiljala tudi svoje čete, čeprav so hrvaške oblasti to odločne zanižale. Vego navaja (1993b, 102), da je na območje BIH hrvaška vlada v bran svojim rojakom poslala približno 20.000 vojakov. Po grožnji mednarodne skupnosti z uvedbo sankcij je hrvaška vlada večino teh čet umaknila, vendar je še naprej skrivoma pošiljala svoje nabornike na vojno območje (Vego 1993b, 100–102).

HVO je imela številne podobnosti z ABIH, ki izhajajo iz dejstva, da sta bili ustanovljeni po hitrem postopku, posledično pa je bila organizacija na nizkem nivoju. Obe sta se

²³ Operativna cona je bila glavna administrativna ter operativna enota v strukturi HVO-a in je bila načeloma sestavljena iz 6–8 brigad.

soočali z nizko stopnjo usposobljenosti, s pomanjkanjem vojaških izkušenj in logistične podpore ter sta bili brez učinkovitega sistema poveljevanja, nadzora in komunikacij. Sestavljeni sta bili pretežno iz pehotni sil, z velikim pomanjkanjem sil bojne podpore (glej tabelo 5.1). Veliko težavo je predstavljalo pomanjkanje častniškega kadra (Shrader 2004, 49).

Tabela 5.1: Število pripadnikov in orožja regularnih oboroženih sil leta 1995

	Pripadniki	Glavni bojni tanki	Artilerijsko orožje	Večcevni raketometi	Minometi
VRS	75.000	370	700	70	900
ABIH	92.000	31	100	2	200
HVO	50.000	100	200	30	300

Vir: prirejeno po The international Institute for Strategic Studies (1995, 79–80).

6 VLOGA PARAVOJAŠKIH FORMACIJ IN PROSTOVOLJCEV V VOJNI V BOSNI IN HERCEGOVINI

Vojna v BIH je zavrela leta 1992 in v spopadu so se znašle tri sprte strani, ki so za potrebe vojskovanja oblikovale lastne oborožene sile. Najbolj pripravljena na vojno je bila srbska stran, ki je imela na svoji strani JLA, na podlagi katere je razvila VRS. Hrvate in Muslimane je vojna na nek način presenetila in za razliko od Srbov so imeli veliko več težav pri oblikovanju obrambnih sestavov. V začetni fazi vojne je bila vsaka oborožena formacija dobrodošla, zato ni nič presenetljivega, da so nastale številne oborožene enote, ki niso bile organizirane s strani vlade. S politično stabilizacijo je bilo vse manj manevrskega prostora za delovanje neregularnih enot, vendar so kljub temu ostale del vojnega dogajanja vse do Daytonskega sporazuma.

Vojna v BIH je izredno zapleten pojav, če vzamemo v obzir sodelujoče oborožene skupine v konfliktu. Situacija v tej republiki je bila leta 1991 zaskrbljujoča, politična situacija zaostrena, pravni red je bil na nizkem nivoju. Kaotične razmere so bile po godu številnim posameznikom, ki so v vojni videli veliko priložnost za uresničitev lastnih in nacionalnih interesov. Prišlo je do oblikovanja raznih oboroženih skupin, ki so se neposredno vključile v vojno, in so večinoma delovale samostojno, v neodvisnosti od regularnih oboroženih sil. Za območje BIH je bila v času napetosti značilna ogromna koncentracija oboroženih ljudi in praktično nemogoče je bilo izvajati učinkovit nadzor nad vsemi formacijami.

Po mnenju Pandurevića (2003, 81–82) so državljanske vojne idealna podlaga za oblikovanje paravojaških formacij. Ohranjanje stanja anarhije v družbi je osnovni cilj paravojaških formacij, saj lahko samo v takih pogojih učinkovito delujejo.

V spopadih v BIH so sodelovali trije tipi neregularnih sil: paravojaške sile, ki so bile večinoma pod nadzorom posameznika; tuje najemniške skupine; lokalne policijske enote, ki so jih sestavljali oboroženi civilisti (Kaldor 1996, 49–50). Komisija strokovnjakov pod okriljem ZN je razkrila, da naj bi na območju bivše Jugoslavije delovalo vsaj 83 paravojaških formacij, od katerih je bilo 56 srbskih, 13 hrvaških in 14 muslimanskih (United Nations Commission of Experts 1994b). Številne neregularne enote so delovale avtonomno, v posameznih akcijah pa so bile tudi integrirane v

regularne oborožene sile. Linija poveljevanja ter struktura nadzora sta bili nejasni celo pripadnikom samim (United Nations Commission of Experts 1994a).

Motivi za vključitev paravojaških skupin v vojno so bili predvsem ekonomski, kljub temu, da je bilo med pripadniki kar nekaj nacionalističnih fanatikov. Vse manjše število vojakov regularnih sil in težave pri novačenju vojakov so dodatno prispevale k vključevanju prostovoljcev ekstremne usmeritve in kriminalcev oz. zapornikov, ki so bili bolj zainteresirani za razbojništvo in ropanje kot za nacionalistične cilje (Kaldor 2006, 57; Woodward 1997, 259–260). Miloš Vasić (1996, 134) je zapisal, da je bilo med pripadniki 80 odstotkov tistih, ki so bili navadni kriminalci, in 20 odstotkov nacionalističnih fanatikov. Slednji niso bili prisotno dolgo, saj fanatizem ne gre skupaj z dobičkonosnostjo.

Janjić (1992, 126) meni, da je pojav paravojaških formacij v vojni predstavljal velik problem, predvsem zaradi pripadnikov, ki niso imeli najbolj čiste preteklosti. Te skupine so se organizirale v posebne vojne formacije, ki so bile načeloma pod nadzorom neke druge bolj priznane formacije, vendar je bil prav kriminal primarni namen njihovega vključevanja v spopade (tihotapljenje, ropanje, umori). Večinoma so delovale samostojno, v spopadih pa se niso držale nobenih pravil.

Za oboroževanje in usposabljanje neregularnih enot so bile zadolžene vlade držav na strani katerih so se borile. Številne paravojaške formacije so odgovarjale le posameznim političnim osebam iz vladnih krogov. Tovrstno razmerje je bilo pogosto tajne narave in je posledično za javnost predstavljal neznanke (United Nations Commission of Experts 1994a).

Posebno poglavje vojne v BIH so predstavljali tuji borci, ki so se vključili v spopade. Na bosansko-hercegovškem bojišču so se tako znašli številni prostovoljci in najemniki, ki so se pridružili svojim »zaveznikom« v vojni. Številni Rusi, Ukrajinci, Romuni, Grki so prišli na pomoč Srbom, na strani Muslimanov so se borili številni islamski borci iz arabskega sveta. Tudi Hrvati pri novačenju tujih vojakov niso bili nikakršna izjema, saj obstajajo poročila o aktivnostih tujih najemnikov v vrstah HVO.

Generalno gledano je bilo število najemnikov v vojni v BIH majhno, ker so vojskujoče se strani slabo plačale. Zato so bili v glavnem aktivni le prostovoljci, ki so opravljali razne dolžnosti – od neposredne udeležbe v spopadih do obveščevalnih dejavnosti oz. pridobivanja informacij (Wiebes 2003, 206).

V nadaljevanju bom predstavil paravojaške formacije, najemnike in prostovoljce po nacionalnem ključu.

6.1 Srbske paravojaške formacije in prostovoljne enote

Bosanski Srbi so v vojno vstopili optimistično, kar jim je omogočala velika premoč v oborožitvi. Po drugi strani pa so imeli številne probleme, med katerimi je bilo tudi pomanjkanje žive sile, ki bi s to opremo lahko razpolagala. Številni Srbi iz BIH so naredili vse, da bi se izognili služenju v VRS. Mnogi so pobegnili, nekateri so kupili potrdilo o nesposobnosti in se na ta način rešili poziva. Ocenjuje se, da je bilo med bosanskimi Srbi 120.000–150.000 dezertarjev oz. takih, ki so pobegnili. Pomanjkanje žive sile pa je prav gotovo eden izmed razlogov za vključitev številnih paravojaških skupin in tujih prostovoljcev v vojno (Cigar 2004, 238–239).

6.1.1 *Pojav in vloga srbskih paravojaških formacij*

Vasić in Švarn (2001, 57–58) omenjata tri razloge oz. okoliščine, ki so pripomogle k povečani aktivnosti paravojaških formacij. Poleg problemov z mobilizacijo in novačenjem omenjata kot pomemben razlog drugačno politiko in politične cilje srbske vlade. Milošević je namreč z razliko od komunističnih predhodnikov ljudstvu ponudil uresničevanje ideje o Veliki Srbiji, ki bi zajemala teritorije do črte Karlobag-Ogulin-Karlovac-Virovitica. Največja ovira za uresničitev tega cilja je bila prisotnost Hrvatov in Muslimanov na tem območju, ki pa naj bi v skladu s to idejo imeli na razpolago dve možnosti: umreti ali spremeniti religijo. Tretji element, ki je pripomogel k tovrstnemu delovanju, je bilo sistematsko novačenje nogometnih navijačev, kriminalcev, psihopatoloških in fanatičnih oseb s strani policistov, članov Službe državne varnosti (SDB) oz. Ministrstva za notranje zadeve (MUP). To je delno posledica pomanjkanja patriotizma med »navadnimi« Srbi. Pomembno je tudi dejstvo, da se policisti ukvarjajo s kriminalci in jih na ta način dobro poznajo. Kriminalci so bolj nagnjeni k nasilju, ne postavljajo moralnih vprašanj v smislu »Zakaj bi ubili nedolžne osebe?«, niso

zainteresirani za politiko, pač pa le za lastne koristi in denar. Kriminalci so bili zato idealna skupina ljudi za popolnjevanje paravojaških enot, ki so bile zadolžene za izvajanje umazanih del v obliki etničnega čiščenja, kar je bil cilj in ne posledica balkanskih vojn konec prejšnjega stoletja.

Politično vodstvo Srbije je čutilo moralno in patriotsko obvezo za pomoč bratom na drugi strani Drine, vendar po umiku JLA in nastanku nove državne tvorbe Zvezne republike Jugoslavije (ZRJ), ni bilo več mogoče aktivirati regularnih oboroženih sil. Iz tega razloga je Miloševićev režim uporabil različne načine za nudenje ljudske pomoči, med katerimi je v ospredju aktiviranje paravojaških formacij (Pandurević 2004, 100–101). Milošević je promoviral ponovno oživitev raznih četniških organizacij, ki so bile prepovedane po vzpostavitvi komunističnega režima leta 1945. Številni srbski nacionalisti so oblikovali lastne milice, ki jih je podpirala, opremljala in financirala vlada v Beogradu preko MUP-a (Cigar 1995, 34–35).

Mnogi prostovoljci, ki so se javili bodisi samostojno bodisi preko določene politične stranke, so se pridružili enotam regularne VRS. Večina pa je želela biti samostojna pri svojih aktivnostih v vojni, kar jim je omogočalo izpolnjevanje lastnih interesov. Kljub temu, da se niso želele podrediti vodstvu regularnih sil, so jih organi oblasti srbskega naroda, posebno na lokalnem nivoju, sprejeli in tolerirali, saj so se prostovoljno odločili stopiti v boj za srbski narod. Načeloma se nihče ni vprašal o resničnih namenih in motivih pripadnikov paravojaških formacij (Pandurević 2004, 94–101).

Strategija bosanskih Srbov je bila usmerjena k ustanovitvi avtonomnega bosansko-srbskega ozemlja. Z izjemo Banja Luke in okolice ni bilo nobenega območja, kjer bi Srbi številčno močno prevladovali. Zato je bila na teritorijih, kjer ni bilo srbske številčne dominacije, za uresničitev zastavljenih ciljev potrebna politika etničnega čiščenja. Območja za izvajanje te politike so bila skrbno izbrana v skladu s strateškimi cilji, ki so bili priključiti ozemlje Bosanske krajine z matico Srbijo ter nadzor nad bazami bivše JLA in skladišči orožja. Taktika pri oblikovanju avtonomnih srbskih pokrajin je sledila vzorcu, kot je bil uporabljen v vojni na Hrvaškem. Ta vzorec je bil skoncentriran na manjša mesta in vasi. Kot prve so v napad krenile regularne oborožene sile, ki so z obstreljevanjem in širjenjem zastraševalne propagande želele povzročiti paniko in strah med lokalnim prebivalstvom, hkrati pa domačine izolirati od okolice.

Nadaljnje delo so prepustile pripadnikom paravojaških enot, ki so se z ropanjem, ubijanjem in posilstvi znesli nad nesrbskim prebivalstvom. V najbolj ekstremnih primerih so moške ločili od žensk ter jih odpeljali v koncentracijska taborišča oz. jih ubili. Med žrtvami so bili tudi tisti Srbi, ki niso bili dovolj vneti privrženci svetih nacionalnih idej. Številne med njimi so novačili ter prisili, da ubijejo soseda, z grožnjo, da se bodo sicer znesli nad njihovimi družinami. Naslednji korak je bilo vzpostavljanje lokalne oblasti. Hiše in verske objekte so porušili ali zažgali. Mnoge paravojaške formacije so imele sezname lokalnih vplivnežev, politikov, bogatašev, ki so jih ločili od ostalih in ubili. V bistvu je šlo za rušenje skupnosti od zgoraj navzdol, želeli so onemogočiti morebitno politično reakcijo nasprotnikov. Novinar Michael Nicholson je ta pojav poimenoval elitocid. Materialne motive pripadnikov srbskih sil so dokazovali tovornjaki, ki so stali na prizoriščih dogajanj. Tako imenovani »vojni psi« so naložili vse, kar je bilo mogoče odnesti iz trgovin, tovarn in stanovanj. Nato so prišli na vrsto domači mrhovinarji, pogosto kar sosedje ali družinski prijatelji. Nazadnje so vse skupaj zažgali, če le ni šlo za vredne nepremičnine (Kaldor 2006, 54; Pirjevec 2003, 144; Ron 2003, 46).

Med vojno ni bilo lahko razlikovati med posameznimi paravojaškimi skupinami. Eden izmed razlogov je bilo dejstvo, da pripadniki posameznih oboroženih skupin niso nosili enakih uniform. Tako so mnogi borci nosili uniforme JLA, vendar se niso identificirali kot pripadniki te oborožene sile, pač pa so služili v drugih enotah. Posamezne paravojaške formacije so sčasoma začeli enačiti. Tako se je izraz »četnik« sprva nanašal le na enote Vojislava Šešlja, kasneje je pojem dobil splošen izraz in je označeval paravojaške formacije različnih vodij, kot so Mirko Jović, Dragoslav Bokan, Željko Ražnatović Arkan in Dragan Vasiljković (Human Rights Watch 1992, 25).

Povprečna starost pripadnikov paravojaških formacij je bila nizka, saj so med njimi prevladovali adolescenti. To je predvsem posledica ekonomske in socialne situacije na območju Srbije. T.i. »otroci krize« so se znašli v težki situaciji, v kateri ni bilo velikih možnosti za izpolnitev življenjskih načrtov. Na plan je prišla vojna, ki je ponudila možnost mladeničem, da se končno otresejo odvisnosti od staršev in oblikujejo svojo življenjsko pot (Schlichte 2009, 14).

Pripadniki paravojaških formacij so se predstavljali kot zaščitniki srbskega naroda, kot nacionalni heroji in hrabri ljudje, ki so se pripravljali žrtvovati za interese srbskega naroda, a kaj ko je to njihovo »žrtvovanje« segalo le do meje njihovega materialnega interesa. Paravojaške skupine niso nikoli delovale neposredno na frontni liniji oz. tam, kjer so bili prisotni hudi spopadi. Vedno so delovale v ozadju, na periferiji najhujših spopadov. Na začetku vojne, ko frontne linije niso bile še jasno začrtane in ko ni bilo intenzivnejših spopadov, so delovale s polno paro. Plen se je v teh kaotičnih razmerah ponujal sam po sebi. Za uresničitev svojih ciljev so brutalno obračunavali s »sovražniki« srbskega naroda. Ta sovražnik je bil samo njihov sovražnik. Paravojaške formacije so namreč v glavnem obračunavale z nezaščitenim prebivalstvom in le redko s pripadniki nasprotnih oboroženih sil (Pandurević 2003, 95–100). Vojne razmere so omogočile mafiji, da razvije trgovanje na črno in se na ta način obogati, poleg tega pa jo je vojna ščitila pred sodnim preganjanjem, do katerega bi prišlo, če bi bilo konec vojne (Kaldor 2006, 57).

Srbski politični vrh ni ukrepal v smeri sankcioniranja pripadnikov paravojaških formacij, v kolikor in dokler niso le te predstavljale politično grožnjo za oblast. Milošević je imel v začetni fazi vojne pod solidnim nadzorom številne paravojaške skupine, med katerimi so bili tudi Šešljevi četniki in Jovićevi Beli orli (Cigar 1995, 49–50). Vlada RS je začutila nevarnost, ki jo je predstavljala široka mreža paravojaških skupin, oblikovanih zaradi dobičkonosnosti in kriminala. Celo vojaški vodja Ratko Mladić se je večkrat pritoževal na račun »patriotov«, ki so namesto ozemlja »osvobajali« prodajalne nakita (Vasić in Švarn 2001, 71).

Povezave med Miloševićevim režimom in paravojaškimi skupinami so bile dokazane v številnih dokumentih haaškega sodišča. Celotni načrt o aktiviranju paravojaških formacij v vojno je bil površno načrtovan. Tipi in serijske številke orožij, ki so jih uporabljale, so razkrile njihov izvor. Večina orožja je prišla iz skladišč rezervne policije in teritorialne obrambe Srbije in Črne gore. Posamezniki, ki so pod lažnimi imeni poveljevali paravojaškim enotam, so bili hitro razkriti in izkazalo se je, da jih je bilo veliko iz vrst srbske policije. Osmrtnice v časopisih in na vratih policijskih postaj ter zgodbe družin žrtev vojne so v veliki meri pripomogle k razkritju resnice. Izkazalo se je, da so se številni pripadniki policije in vojske ZRJ v resnici borili v paravojaških enotah (Vasić in Švarn 2001, 72).

Srbske paravojaške formacije, ki so jih sestavljali šovinistični fanatiki, patološki osebk, izpuščeni zaporniki, tatovi in člani tolp, so pustile neizbrisen pečat kriminalnih dejanj na »srbskih teritorijih«. Tovrstna dejanja so storili, ker so imeli proste roke, saj jim je bila obljubljena imuniteta pred kazenskim pregonom. Vse te enote so bile pod kontrolo uradnikov iz MUP-a Srbije. Pojav teh kriminalnih organizacij je povezan z ideologijo etnične nestrpnosti in političnih programov strank, ki so vladale v Srbiji. Med njimi velja izpostaviti Miloševićevo Socialistično stranko Srbije (SPS) in Šešljevo Srbsko radikalno stranko (SRS) ter številne druge institucije, ki so podpirale omenjene programe, kot so SANU, Jugoslovanska vojska, Srbska pravoslavna cerkev, Združenje srbskih književnikov in mediji pod nadzorom vlade (Vasić in Švarn 2001, 73).

6.1.2 Srbske politične stranke in paravojaške formacije

Zlom komunizma in pojav večstrankarskega sistema je pripomogel k razvoju nacionalizma na območju Srbije. Večina političnih strank, ki so se leta 1989 in 1990 pojavile v Srbiji, je imela nacionalistično osnovo. Stranke so se pretvorile v ekstremistične organizacije, med katerimi so bile najbolj poznane Draškovićeve stranka Srbsko gibanje obnove (SPO), Srbska narodna obnova (SNO) Mirka Jovića in SRS samooklicanega vodje četnikov v Srbiji Vojislava Šešlja (Glenny 2002, 54).²⁴

Šešljeva stranka si je prisvojila četniško tradicijo in leta 1990 oblikovala paravojaško formacijo Srbsko četniško gibanje, preko katere je želela nadaljevati delo neregularnih sil, ki so se pojavile med balkanskimi vojnama leta 1912–1913, kasneje pa so postale specialne enote v vojski prve Jugoslavije. Tradicijo je v drugi svetovni vojni nadaljeval Draža Mihailović, Vojislav Šešelj pa velja za sodobnega vodjo četnikov (Cigar 1995, 54; Schlichte 2009, 17–18).

Leta 1984 je bil Šešelj zaradi svojih nacionalističnih preferenc zaprt. Podlago za njegovo aretacijo je predstavljal neobjavljeni dokument, v katerem je pisal o potrebi uvedbi pluralističnega političnega sistema v Jugoslaviji in popolni reorganizaciji države. Jedro nove ureditve naj bi predstavljala velika srbska republika, poleg katere bi obstajale še Hrvaška, Slovenija in Makedonija. V njegovih idejah ni bilo prostora za

²⁴ Šešelj, Drašković in Jović so skupaj osnovali stranko SNO, vendar so se zaradi različnih političnih pogledov razšli. Jović je ohranil stranko, Drašković in Šešelj pa sta osnovala svoji stranki.

Črno goro in BIH, saj je Muslimane in Črnogorce imel za izmišljena naroda (Judah 1997, 187).

Šešelj je s svojo paravojaško formacijo tesno sodeloval z Miloševićem vse do druge polovice leta 1993, ko je tekma za oblast oslabila njuno kooperacijo.²⁵ Vodja radikalcev je potrdil, da sta srbska vojska in policija zalagali njegovo paravojaško enoto z orožjem, sodelovali pa so tudi v številnih skupnih operacijah v vojni v BIH (Cigar 1995, 54). Prvič se je Šešljeva enota na bojišču pojavila v spopadih v Slavoniji, kasneje pa je sodelovala v napadih na Vukovar. Šešelj je omenil, da je pod okriljem svoje stranke imel okrog 10.000 borcev, bolj realni viri pa govorijo o številki 3.000–5.000 pripadnikov, ki se jih povezuje z nedisciplino in alkoholizmom. Konflikti med poveljniki regularnih sil in Šešljem so bili pogosti, kajti slednji ni želel svoje enote popolnoma podrediti vojaški avtoriteti. Šešelj je v intervjuju zatrdil, da so njegove enote delovale v skladu z navodili vladnih organov, nobena izjema pa ni bil napad na Zvornik, kjer so sodelovale s paravojaškimi skupinami pod okriljem MUP-a Srbije (Schlichte 2009, 18–19).

Glavni motiv za formiranje paravojaške enote ni bil toliko vezan na njegove osebne preference in je bil bolj usmerjen k oblikovanju karizme in identitete nacionalnega heroja za uresničevanje političnih ambicij. Njegovi dobri odnosi z režimom so bili bolj instrumentalnega pomena, zavedal se je namreč, da brez povezave s političnim vrhom ni mogoče izpolniti ciljev, v smislu dokazovanja patriotizma (Schlichte 2009, 19).

Podobno kot SRS je tudi stranka SPO v tistem času veljala za eno najbolj nacionalistično obarvanih političnih opcij. Bivši novinar in književnik Vuk Drašković je povečeval aktivnosti Draže Mihailovića v drugi svetovni vojni ter se skladno s tem zavzemal za velikosrbski koncept. Negativno je bil nastrojen proti muslimanski populaciji na Kosovu, Sandžaku in tudi v BIH. Muslimane je imel za islamizirane Srbe, katerih identiteto je na umeten način izumil Tito. Kot velik nacionalist je Drašković imel izredno optimistične cilje glede prihodnosti BIH, ki naj bi v celoti pripadla srbskemu narodu z izjemo zahodne Hercegovine, ki bi jo lahko priključila Hrvaška. Za

²⁵ Leta 1993 je Šešljeva SRS skušala izkoristiti dominantni položaj v opoziciji in skušala zrušiti Miloševićevo vlado. Milošević je uvidel njegovo namero in razpisal ponovne volitve, 40 lokalnih voditeljev SRS pa je zaprl zaradi vojnih zločinov (Woodward 1997, 349).

Muslimane po njegovem konceptu ni bilo mesta v BIH. Tudi on je oblikoval lastno formacijo, ki je bila poznana pod imenom Srbska garda (Cigar 1995, 105–106, Glenny 2002, 54–55).

Podobno kot Šešelj, se je tudi Drašković dobro zavedal, da je Miloševićovo manipuliranje z državnimi organi imelo cilj utrditi njegov položaj na vrhu države. Očitno je bilo, da je uspel kreirati uspešno politično pot le tisti, ki je pod svojim nadzorom imel sredstva za ustvarjanje nasilja. Drašković ni bil vezan na MUP Srbije, kot je bilo to pri Šešlju in Joviću. Vodja SPO se je tako naslonil na kriminalno sredino iz beograjskega naselja Voždovac. Z raznimi kriminalnimi podvigi in povezavami z mednarodnimi kriminalnimi združbami, si je tolpa iz tega območja pridobila veliko mero ugleda v kriminalnem svetu (Schlichte 2009, 12-24).

Drašković je bil politik, ki je svojo kariero zgradil na podlagi retoričnih sposobnosti, in ni bil toliko nadarjen pri organizacijskih nalogah. Srbsko gardo je organiziral s pomočjo bližnjih sodelavcev. Eden bolj zaslužnih, predvsem v smislu financiranja stranke, je bil uspešni prodajalec ukradenih avtomobilov Branislav Matić Beli, ki je svoja poznanstva v kriminalnem podzemlju izkoristil za formiranje strankarske paravojaške skupine. Poveljnik enote je postal Đorđe Božović Giška²⁶, ki je v osemdesetih letih delal po nalogu jugoslovanskega ministrstva za notranje zadeve in sodeloval pri številnih kriminalnih dejanjih po Evropi, ter na ta način postal eden vplivnejših kriminalcev v Beogradu. Po njegovi smrti septembra 1991 je moč Srbske garde v vojaškem smislu oslabela in v naslednjih letih je bolj kot ne obstajala le še kot kriminalna mreža. Nekateri njeni poveljniki so se pridružili drugim oboroženim skupinam, drugi pa so se umaknili iz vojnega območja. Eden izmed razlogov za zaton Srbske garde je bila nastrojenost SDB in drugih državnih aparatov proti njej, predvsem zaradi njene konkurenčnosti v smislu nadzora nad kriminalnim trgom. Vuk Drašković je bil zaprt pod Miloševićevim režimom in bil politično marginaliziran tekom večjega obdobja devetdesetih let. Večina pripadnikov tolpe iz Voždovca je bila ubitih v letih 1993 in 1994, policija pa ni »uspela« razrešiti nobenega izmed teh umorov (Schlichte 2009, 24–25).

²⁶ Đorđe Božović Giška je uradno umrl v bojih v bližini mesta Gospić, vendar številni dvomijo in menijo, da ni umrl na bojišču, temveč da za njegovo smrtjo stoji SDB.

Jovićeve stranka SNO je organizirala dve paravojaški skupini. Vojaško krilo stranke pod vodstvom Dragoslava Bokana je oblikovalo Bele orle, vodja stranke Jović pa ni želel zaostajati pri tem in zbral prostovoljce v enoto, imenovano Dušan Silni, ki je sodelovala v spopadih na Hrvaškem (Martinović in Teodorović 2010).

6.1.3 Arkanovi Tigri in Služba za državno varnost Srbije

Posebno poglavje je predstavljala paravojaška formacija, ki jo je s trdo disciplino vodil zloglasni Željko Ražnatović Arkan. Razvpiti član srbske mafije se je pokazal kot najbolj karizmatičen vodja katerekoli izmed paravojaških enot v vojnah na območju Jugoslavije. Njegovo drznost in optimistična videnja razrešitve jugoslovanskega problema lahko vidimo v eni izmed njegovih izjav:

"Borimo se za povrnitev ozemelj bivše Jugoslavije, vse do Sežane, ker so to srbske meje. Slovenija bo postala Srbska Slovenija, Hrvaška bo postala Srbska Hrvaška, Bosna – Srbska Bosna, Makedonija – Srbska Makedonija. Slovenija je srbska zato, ker sem se v njej rodil in ker so se Slovenci združili z našimi sovražniki ustaši, zato jih bomo morali poraziti, zmagovalec pa bo imel pravico, da po lastni presoji kroji meje in osvojena ozemlja poimenuje po svoje." (Željko Ražnatović Arkan v Lopušina 2002a, 112)

Kljub temu da je kasneje pokazal politične ambicije, pa Arkan svoje enote ni oblikoval na podlagi kake politične organizacije. Njegova enota je nastala na podlagi sodelovanja z jugoslovanskimi obveščevalnimi službami, SDB in samim Slobodanom Miloševićem, ki Arkana za razliko od drugih vodij paravojaških formacij ni videl kot političnega nasprotnika. Arkan je oktobra leta 1990 oblikoval Srbsko prostovoljno gardo, ki je po maskoti postala poznana tudi pod imenom Arkanovi Tigri (Ron 2003, 46–47).

Ugledni član kriminalnega podzemlja z vzdevkom Arkan je bil režiser spektakularnih oboroženih ropov in še bolj spektakularnih begov iz zaporov v zahodnoevropskih državah. Kljub temu da je bil na seznamu iskanih oseb Interpola, med drugim tudi zaradi povzročitve poškodb dvema švedskima policistoma, v Srbiji ni imel problemov z zakonom. Leta 1986 je ranil še dva policista, vendar oblast ni reagirala. Štiri leta kasneje je bil na Hrvaškem obsojen na pet let zapora, a je na pravnomočnost obsodbe čakal na prostosti, kar naj bi bil dogovor med srbsko in hrvaško oblastjo. Namige, da je v okviru SDB sodeloval v likvidaciji političnih imigrantov, je potrdil tudi sam. Pred

razpadom Jugoslavije je bil javnosti poznan tudi kot vodja navijaške skupine beograjskega športnega kluba Crvena Zvezda imenovane Delije (Švarn 2006).

Pred začetkom spopadov na Hrvaškem so se v časopisih pojavljali članki, ki so bivšo Jugoslavijo opisovali kot deželo, kjer so nekdanji nogometni huligani in neofašistični pripadniki tolpe povzročali nemire z uporabo pušk in granat namesto čevljev in steklenic (Ron 2003, 45). Tu je bilo govora predvsem o nogometni tekmi med zagrebškim Dinamom in Crveno Zvezdo v Zagrebu, ki se je odvijala 15 dni po izvolitvi Tuđmana in njegove HDZ na volitvah na Hrvaškem. Na tekmi je bilo prisotno nacionalistično vzdušje in izbruhnili so spopadi med hrvaškimi in srbskimi navijači, ki jih je vodil Arkan (Lopušina 2002a, 101).

Po izbruhu vojne na Hrvaškem je Milošević skoval načrt, s katerim bi pomagal krajinskim Srbom. Zavedal se je, da si ni mogel privoščiti neposredne vojaške intervencije, zato je izdal ukaz za formiranje paravojaških formacij. Ukaz je posredoval šefu SDB Jovici Stanišiću, ki je bil eden najbližjih in najbolj sposobnih Miloševićevih sodelavcev. Stanišić je dejansko formiranje enote zaupal svoji desni roki Franku Simatoviću Frenkiju. Zaradi formalnega obstoja Jugoslavije enota ni mogla imeti uradne zveze z Beogradom. Frenki tako ni mogel računati na pripadnike MUP-a Srbije, ob pomoči SDB pa je moral najti ustrezne ljudi za to formacijo. Najbolj primeren kandidat je bil Dragan Vasiljković, ki je bil vojaško usposobljen in nepoznan širši javnosti. Vasiljković je prevzel poveljstvo nad pripadniki Martićevih policistov, ki jih je kljub slabi disciplini in slabi opremljenosti uspel spraviti v red. Enota je postala v medijih poznana pod imenom Knindže ali Rdeče baretke in je sodelovala tako v vojni na Hrvaškem kot tudi v BIH (Švarn 2006).

Podobna enota je nastala tudi na območju vzhodne Slavonije. Vsem je bilo jasno, da vodstvo krajinskih Srbov v vzhodni Slavoniji nima niti avtoritete niti sposobnosti, da organizira srbsko oboroženo silo, zato so na ta prostor poslali vplivnega posameznika – Radovana Stojičića Badžo. Poveljnik specialne antiteroristične enote MUP-a Srbije je bil imenovan na mesto poveljnika teritorialne obrambe Slavonije, Baranje in zahodnega Srema. Odločil se je za formiranje svojega dela enote, ki jo je prikazoval kot eno izmed številnih prostovoljnih formacij, na mesto poveljnika enote je imenoval Arkana. Srbska prostovoljna garda tako ni bila avtohtoni pojav, v bistvu je šlo za Badžin del enote, ki je

bil podobno kot Frenkijev del v Kninu, formiran s strani SDB Srbije (Švarn 2006). Veliko vlogo je odigrala tudi Srbska pravoslavna cerkev, ki je blagoslovila početje Željka Ražnatovića Arkana. Vodja Srbske prostovoljne garde je večkrat povedal, da je cerkev sodelovala pri organiziranju, financiranju in oboroževanju njegove paravojaške enote (Cigar 1995, 36).

Milošević je preko SDB želel izkoristiti Arkanovo reputacijo nevarnega človeka in njegove organizacijske sposobnosti, da stadionski nacionalizem preusmeri na vojno prizorišče. Mladeniče iz socialnega dna je Arkan zaposlil preko navijaške skupine Delije. Ti mladeniči so tvorili jedro Srbske prostovoljne garde (Švarn 2006).

Arkanova enota nikoli ni imela več kot 300 pripadnikov in za razliko od Frenkijevega dela enote so jo tvorili prostovoljci iz Srbije. Poveljevalni kader so zasedli Arkanovi kolegi iz kriminalnih krogov. Po Badžini zamisli iz leta 1991 so tvorili udarno skupino za podporo JLA, tako da so le redko samostojno delovali v akcijah (Švarn 2006). Med vsemi srbskimi paravojaškimi skupinami je bila Srbska prostovoljna garda najbolj opremljena. V svojem arzenalu so imeli lahko pehotno orožje, lahko artilerijsko orožje, tovornjake in tanke. Temelj za ohranitev in učinkovitost je bila stroga hierarhična struktura in disciplina, ki je vključevala tudi fizično kaznovanje pripadnikov (Schlichte 2009, 21). Enota je veliko pozornosti namenjala vojnemu marketingu in v skladu s tem dopuščala predstavnikom sedme sile, da jo snemajo pri usposabljanju in na bojiščih (Lopušina 2002, 112).

Milošević in njegovi najtesnejši sodelavci so tako ob asistenci paravojaških formacij izdelali mehanizem za financiranje krajskih oboroženih formacij in režima v Srbiji s pomočjo državne preprodaje orožja, nafte, cigaret in podobnega blaga. Vzhodna Slavonija je bila bogata pokrajina in je bila tako privlačna za posameznike željne zaslužka, pri tem pa ni bil izjema niti Arkan. Z dovoljenjem Stanišića in Badže je prek svojih podjetij vzpostavil monopol nad vsemi posli v vzhodni Slavoniji. Tihotapil je nafto ter cigarete v Srbijo in iz nje, prodajal vina proizvedena v Erdutu ter sekal hrastovino in jo izvažal (Lopušina 2002, 107; Švarn 2006).

Arkanova enota je se je borila na strani krajskih Srbov v vojni na Hrvaškem. Po podpisu premirja med srbskimi in hrvaškimi silami ter aktiviranjem mirovnih sil ZN se je

Arkanova avantura nadaljevala na bosanskih tleh. Srbska prostovoljna garda se je zbrala v Mačvi, od koder naj bi vdrla v vzhodno in severno Bosno. Enoto so dali pod okrilje in poveljstvo novosadskega korpusa (Vasić in Švarn 2001, 70). Srbska prostovoljna garda in enote drugih vojvod so s podporo JLA v vzhodni Bosni organizirale vrsto bliskovitih napadov, da bi obvladale najpomembnejše prometnice, zlasti mostove na Drini (Pirjevec 2003, 143–144). Ofenziva se je začela v mestu Bijeljina na začetku aprila 1992. Arkanovi možje so povzročili pravi pokol, glavni namen je bil vsiliti strah med lokalnim prebivalstvom in doseči status razvpite oborožene formacije (Vasić in Švarn 2001, 70). Napad, ki je med Muslimani terjal 500 življenj, ni bil samo patriotska »analog«, temveč tudi prava kupčija: po informacijah radia *Free Europe* je Arkan za pobjo dobil dva milijona nemških mark. V naslednjih dneh so njegove tolpe, ki so se jim pridružili Beli orli, Šešljevi četniki in lokalni srbski rezervisti, napadle še druga mesteca z mešanim prebivalstvom v dolini Drine, ter morale, posiljevale, ropale brez usmiljenja tiste, ki so bili »napačne« vere. Vse se je dogajalo v navideznem kaosu, s katerim so skušali agresijo predstaviti kot etnični spopad brez zunanjih posegov, medtem ko je v resnici šlo za načrt, ki je celo določal, koliko nasilja izvajati v tem ali onem kraju: več na območjih z muslimanskim prebivalstvom, manj tam, kjer so bili Srbi številčnejši (Pirjevec 2003, 133).

Za Srbsko prostovoljno gardo je bilo značilno, da so se iz zasedenih območij vračali s transporterji in tanki ter tudi s kamioni, kar je bil dovolj tehten dokaz o njihovem motivu (Švarn 2006). Arkan naj bi celo imel seznam bogatih Muslimanov, ki so posedovali velike količine denarja in zlata. Vojni plen so imeli za neko vrsto plačila. (Kaldor 2006, 57).

Poveljnik VRS Ratko Mladić ni trpel oboroženih formacij, ki niso bile pod njegovo kontrolo. Žrtev njegovega mišljenja je bila tudi Srbska prostovoljna garda, ki se je tako morala umakniti iz Bosne. Stanišić se je strinjal z umikom te enote, saj je ocenil, da njena prisotnost nima večjega učinka. K tej odločitvi so najbrž veliko prispevali posnetki nehumanega ravnanja s civilisti v Bijeljini.²⁷ Stanišić je bil bolj vztrajen pri enoti pod Frenkijevim poveljstvom in tako je slednja ostala na območju BIH vse do konca vojne. Ena najpomembnejših nalog te enote je bila od samega začetka

²⁷ Glej prilogo F.

organiziranje in usposabljanje lokalnih specialnih enot vojske in policije, kot so bili Panterji pod poveljstvom Ljubiše Savića Mauserja in Volkovi iz Vučjaka (Švarn 2006).

Po zlomu Srbske krajine so Hrvati in Muslimani z združenimi močmi začeli z ofenzivo na RS, zato je Stanišić Srbsko prostovoljno gardo znova aktiviral in jo poslal v Bosansko krajino. Sodelovanje v spopadih je bila Arkanova sekundarna naloga, glavna naloga je bila discipliniranje pripadnikov VRS, ki so utrpeli izgubo morale. Zaradi njegovega nasilniškega obnašanja je prišlo do spora s pripadniki VRS in posledično je vojaški vrh bosanskih Srbov od predsednika Karadžića zahteval umik Srbske prostovoljne garde. Arkan je tako moral oditi, Stanišić pa se je zavedal, da ne more tvegati še ene krize v RS. Pred umikom je Arkanov del enote sodeloval v borbah pri Sanskem Mostu in tu naj bi po kasnejših obtožbah haaškega sodišča počel najbolj okrutne zločine (Švarn 2006).

Arkan je za zasluge pri osvajanju teritorijev vzhodne Bosne od skupščine RS in predsednika Karadžića prejel nagrado, t.i. Karađorđevo zvezdo. Njemu in njegovi enoti v čast so poimenovali tudi ulico v Bijeljini, ki še danes nosi ime *Ulica Srpske dobrovoljačke garde* (Lopušina 2003, 121).

6.1.4 Avtonomna pokrajina Zahodna Bosna

Milošević je med vojno sklepal številne dogovore, tudi s pripadniki nasprotnih strani. S hrvaškim predsednikom Tuđmanom se je dogovoril o delitvi BIH, leta 1993 pa je prišlo do dogovora z vplivnim muslimanskim političnim osebkom iz Cazinske krajine Fikretom Abdićem²⁸, ki je za potrebe vzpostavljenе kooperacije oblikoval celo lastne oborožene enote.

Cazinska krajina s središčem v Bihaću je bila največja muslimanska enklava, ki je bila s severa, zahoda in juga obkrožena z Republiko Srbsko krajino, z vzhoda pa z RS. Kot uspešen poslovnež je imel član predsedstva BIH Fikret Abdić velik vpliv v tej regiji, saj je bila večina prebivalstva odvisna od njegovega podjetja Agrokomerc. Sredi leta 1992

²⁸ Fikret Abdić je svojo popularnost in politično moč dokazal na volitvah leta 1990. Kot član stranke SDA je bil kandidat za muslimanskega predstavnika predsedstva in osvojil 48 odstotkov vseh glasov ter tako prepričljivo premagal Alijo Izetbegovića. Abdiću je tako pripadalo mesto predsednika predsedstva BIH, ki pa ga je prepustil Izetbegoviću (Meier 1999, 200).

se je iz Sarajeva vrnil v rodno Veliko Kladušo, kjer je prevzel oblast. Priložnost, da se izogne nadaljevanju vojne, je uvidel sredi leta 1993. V tistem času so se vsi trije narodi medsebojno vojskovali in hkrati sklepali ohlapne zveze v vseh mogočih kombinacijah. Abdić se je odločil skleniti zavezništvo s tistimi, ki so imeli prevlado v vojni, torej s Srbi in tudi Hrvati. Oktobra leta 1993 je razglasil Avtonomno pokrajino Zahodno Bosno in na ta način sklenil mir z RS. S to potezo se je dokončno oddaljil od vlade v Sarajevu in napovedal najbolj oster muslimanski odpor proti Izetbegovićevi vladi. Peti bihaški korpus ABIH je ostal lojalen Izetbegoviću in njegovemu konceptu celovite države, Abdić pa je bil v Sarajevu obsojen za izdajalca. Slednji je formiral lastne oborožene enote, t.i. teritorialno obrambo Zahodne Bosne. Separatistične poteze Fikreta Abdića so bile ugodne tako za Tuđmana in Miloševića, ki sta poleg političnih imela tudi ekonomske koristi. Tuđman je dovolil Abdiću, da na Hrvaškem posluje in kupuje nafto, Milošević pa je v zameno za del te nafte oskrboval Zahodno Bosno z orožjem in hrano iz Srbske krajine. To priložnost so znale izkoristiti tudi Frenkijeve Rdeče baretke. Niti ena cisterna oz. tovornjak ni prečkal Zahodne Bosne brez njihove vednosti in dovoljenja. Kljub temu da je bil Abdić Miloševićev partner, je moral plačati za vsak kos orožja ter hrane, in čeprav se sliši paradoksalno, so Rdeče baretke služile še več v trgovini s sovražnikom, t.j. petim korpusom v Bihaću, za katere nobena cena ni bila previsoka (Hoare 2004, 114; Švarn 2006).

Peti korpus ABIH je sredi leta 1994 z operacijo Tiger zavzel Veliko Kladušo. Abdićevi podporniki niso izgubili zaupanja v svojega voditelja, kljub temu da je bila večina prebivalstva Bihaća prisiljena zbežati v Srbsko krajino. Milošević je še vedno potreboval zaveznika, zato je sprožil operacijo Pajek (*Pauk*), katere primarni namen je bil povrnitev Abdića in njegove avtoritete v Veliko Kladušo. Na čelo operacije je bil postavljen Jovica Stanišić, ki je aktiviral združene Frenkijeve in Arkanove sile. Arkan zaradi sovražnega odnosa do Muslimanov ni odšel s svojo enoto, njegova zamenjava pa je bil Milorad Luković Legija²⁹. Operacija Pajek je bila uradno združena operacija Vojske Republike Srbske krajine in Abdićeve teritorialne obrambe, dejansko pa je bilo vse v rokah SDB. Operacija se je uspešno začela in Abdić se je vrnil v Veliko Kladušo.

²⁹ Milorad Luković, ki je bil že kot mladoletnik delinkventen, je bil v srbski javnosti poznan po ropu športne trgovine v Beogradu. V begu pred zakonom je zatočišče našel v Franciji, kjer je služil v tujski legiji, na podlagi česar je dobil vzdevek »Legija«. Njegov stric Mihajlo Luković je bil polkovnik v Srbski prostovoljni gardi, kar je dalo spodbudo tudi nečaku Miloradu, ki se je kot inštruktor Arkanovim silam pridružil pred okupacijo Zvornika.

Naloga pa s ponovno oživitvijo Zahodne Bosne ni bila končana, saj je bil cilj operacije tudi zagotovitev popolnega nadzora na tem območju. Abdićeva teritorialna obramba in peti korpus ABiH sta vodila intenzivne borbe, vendar je bila srbsko-muslimanska koalicija v spopadih nemočna. Operacija se je sprevrgla v željo po zaslužkih, bistvo za ohranjanje dobičkonosnosti pa je bilo trajanje spopadov. Priložnost, da sodelujejo pri delitvi profita, je SDB ponudila tudi manjšim paravojaškim skupinam, ki so bile podaljšana roka Rdečih baretk. Da je bila dobičkonosnost pomembna vrednota, pa je občutila tudi VRS pod poveljstvom generala Milovanovića, ki se je neodvisno od operacije Pajek spopadla s petim korpusom ABiH. Slednji so imeli težave s pomanjkanjem streliva, vendar so ga pridobili oz. kupili od srbskih sil, ki so v operaciji Pajek sodelovali z Abdićevo teritorialno obrambo (Švarn 2006).

Operacija Pajek se je končala v času zloma Srbske krajine avgusta 1995, dva meseca pred tem so se Rdeče baretk prvič pokazale v javnosti. Po zračnih napadih zveze NATO so pripadniki VRS aretirali pripadnike mednarodnih sil ter jih zvezali za vse možne cilje bombardiranja. Milošević, ki je bil tokrat v vlogi mirovnika, je poslal Stanišića v RS, da bi osvobodil talce. Ker je moralo biti vse skupaj uradno, je širša javnost prvič videla in slišala šefa SDB, ki ga je spremljala njegova enota (Švarn 2006).

Novembra 1995 se je vojna končala z Daytonskim sporazumom. Po koncu vojne se je pojavilo vprašanje, kaj naj SDB naredi s pripadniki Rdečih baretk, ki so usposobljeni za ubijanje. Na začetku leta 1996 sta se Arkanova garda in Frenkijeva enota združili v uradno formacijo državne varnosti. Imenovala se je Enota za specialne operacije resorja državne varnosti MUP-a Srbije. Za operativnega poveljnika združene enote je bil imenovan Legija (Švarn 2006).

6.1.5 Pravoslavni prostovoljci in najemniki

V spopadih na Balkanu so poleg borcev iz te regije sodelovali tudi številni prostovoljci in najemniki iz raznih držav. Na srbski strani je bilo ogromno vojakov iz območja matice Srbije, niso pa manjkali tudi državljani bolj oddaljenih držav. Na pomoč bosanskim Srbom so prišli borci iz držav, kot so Grčija, Rusija, Romunija in Ukrajina. Politična in vojaška avtoriteta sta te borce sprejele odprtih rok, saj so se bosansko-

srbske sile spopadale s pomanjkanjem motiviranih vojakov. Thomas in Mikulan (2006, 13) navajata, da naj bi se VRS in srbskim paravojaških formacijam tekom vojne pridružilo približno 4.000 pravoslavnih borcev.

Med bolj aktivnimi v spopadih za srbske interese so bili prostovoljci iz Grčije. Njihovo aktiviranje v vojno je bilo v veliki meri povezano z dobrimi političnimi odnosi med Grčijo in Srbijo. Grčija je bila velika srbska zaveznica v vojni v BIH in kljub temu, da je bila članica Evropske unije (EU), je za dogajanje na jugoslovanskih tleh krivila zahodne države. Dobri odnosi med državama sicer niso bili formalizirani v obliki pogodbe oz. vojaškega zavezništva. Grški predsednik vlade Andreas Papandreou je podobno kot njegov predhodnik Konstantinos Mitsotakis cenil Slobodana Miloševića in ga označil za miroljubnega politika (Michas 2002, 20). Slednji je v letih 1991 in 1992 kar trikrat obiskal Grčijo, kar je še en dokaz več o prijateljstvu med vladama (Michas 2002, 28). Sodelovanje je potekalo tudi na ekonomskem področju. Grška vlada je kršila embargo Varnostnega sveta ZN iz leta 1992 in grška naftna podjetja so v številnih priložnostih zaveznico zalagale z nafto (Michas 2002, 68–69).

V dobri luči je bil pri grških politikih zapisan tudi vodja bosanskih Srbov Radovan Karadžić. Leta 1993 so ga sprejeli kot heroja na solunskem stadionu. Voditelj bosanskih Srbov je v Grčijo prišel na pobudo predsednika Društva srbsko-grškega prijateljstva Arisa Mousionisa in nadškofa Grške pravoslavne cerkve. V sklopu tega dogodka se je Karadžić srečal z grškim premierjem Mitsotakisem, kjer je prisotne navdušil s naslednjo izjavo: *»Vsi nam govorijo, da naj položimo orožje, ker smo sami. Mi pa jim odvrnemo, da ne bomo, ker nismo sami. Na naši strani so Bog in Grki.«* Karadžić je Grčijo obiskal še enkrat, in sicer januarja 1994, ko se je sestal z novim predsednikom vlade Papandreouem (Michas 2002, 24–29).

Veliko podporo srbskemu narodu je v vojni v BIH izrekla Grška pravoslavna cerkev, ki je Srbe označevala za naravne zaveznike. Mnogi duhovniki so se celo odpravili v Bosno, kjer so blagoslovili srbske vojake za njihova dejanja (Michas 2002, 21). Srbskemu početju v vojni pa so bili naklonjeni tudi grški mediji, ki so v svojih novicah predstavljali nerealno sliko dogajanja na bosansko-hercegovski območju. Srbe so označevali za žrtve muslimanske grožnje, le redko so pisali o srbskih zločinih. Mediji so

bili učinkovito sredstvo grške politike, saj je anketa iz maja 1994 pokazala, da je 72 odstotkov Grkov za umik mednarodnih mirovnih sil iz BIH (Michas 2002, 29–34).³⁰

Zavezništvo med Grčijo in Srbijo se je prevesilo tudi na vojaško področje. Marca leta 1995 so na željo generala Mladića ustanovili Grško prostovoljno gardo, ki je kmalu postala regularna bojna enota. V tej enoti je bilo približno sto Grkov, glavni tabor so imeli v Vlasenici v bližini Tuzle. Grška prostovoljna garda je bila integrirana v drinski korpus VRS. Sodelovala je v dogodkih v Srebrenici, v katerih je bilo ubitih 8.000 nedolžnih civilistov. Skupaj s srbskimi enotami so proslavljali umik sil ZN, kar jim je omogočilo popoln nadzor nad mestom. Po tej zmagi so grški borci dvignili grško zastavo. Radovan Karadžić je septembra 1995 odlikoval štiri člane grških prostovoljcev z medaljo »Beli orek«. Po besedah udeležencev se Grki niso vključevali v vojno zaradi denarja, temveč so želeli združiti moči s sovorniki Srbi v boju proti muslimanski prevladi v Evropi (Michas 2002, 18; Michas, 2002, 40). Številni pripadniki Grške prostovoljne garde so se vključili v vojno na pobudo grške neonacistične politične organizacije Zlata zora (*Chrysi Avyi*). Noben grški prostovoljec v spopadih v BIH ni izgubil življenja (Kostopoulos in drugi 2005).

Tako kot v številnih vojnah v preteklosti se je tudi tokrat na srbsko stran v konfliktu postavila svetovna velesila Rusija. Tradicionalna srbska zaveznica je zastopala stališče in poglede na vojno v skladu z interesi Miloševićevega režima. Ruska vlada je postala primarni vir pomoči Miloševićevemu režimu in najbolj zagrizem diplomatski zaveznik Srbije tekom obdobja embarga.

Vojna v BIH je bila na ruskem političnem prizorišču lepa priložnost za skrajne leve in skrajne desne stranke za pridobivanje političnih točk v odnosu na vlado in predsednika Borisa Jelcina. Hkrati so v vojni videli veliko priložnost za dokazovanje ruske moči (Cigar 1995, 144–145). Odločno na srbski strani je bila tudi ruska javnost. Nacionalistično in vojaško obarvani mediji so vseskozi v ospredje dajali srbski pogled na problem v večetnični republiki. Krivdo za dogajanje so pripisovali Muslimanom, ki naj bi po njihovem mnenju predstavljali grožnjo za srbsko existenco. Ruska pravoslavna cerkev je na podlagi verske solidarnosti s Srbi označevala za izvršitelje

³⁰ Delež prebivalstva, ki je podpiral umik mirovnih sil je bil tako v Grčiji mnogo večji od evropskega povprečja, ki je bilo 32-odstotno.

genocida Muslimane in ne Srbe. Predsednik Ruske federacije Boris Jelcin se je predvsem zaradi pritiska črno-rdeče koalicije, ki so jo tvorili komunisti in nova ekstremistična nacionalistična opcija, vse bolj nagibal v smeri podpore Srbije in RS (Cigar 1995, 113).

Sodelovanje med Miloševićevim režimom in Moskvo je potekalo v celotnem obdobju vojne. Že pred razpadom Jugoslavije je bila Srbija močno gospodarsko odvisna od Rusije, predvsem na področju uvoza nafte. V obdobju Miloševićeve vlade sta nafta in bencin predstavljala 94 odstotkov celotnega uvoza iz Rusije. Sodelovanje je potekalo tudi na vojaškem področju. Rusi so Srbom priskrbeli oborožitev in tudi podporo pri usposabljanju specialnih sil. Ruska protiteroristična enota Alfa je tako pomagala pri usposabljanju specialnih enot pod okriljem MUP-a Srbije (Bugajski 2004, 190–192).

Ruska vlada je odobrila vključitev ruskih prostovoljcev in najemnikov v vojno dogajanje na jugoslovanskem območju. Najemnike oz. t.i. *kontraktnike* so sestavljali bivši vojaki, ki jih je privabil denar, ter aktivni ruski vojaki, ki so se vključili v spopad na poziv obrambnega ministrstva. Med njimi so bili številni piloti, saj so srbske sile imele številne težave s pomanjkanjem izšolanih pilotov. Število ruskih prostovoljcev, ki so sodelovali v spopadih na Hrvaškem in BIH, se giblje med 2.000 in 3.000. MUP Srbije je vključilo *kontraktnike* preko internacionalnih podjetij, kot je Yugoimport. Brat srbskega predsednika Borislav Milošević je v funkciji veleposlanika v Moskvi deloval kot koordinator za vključitev ruskih borcev v vojno kot tudi za prenos oz. tihotapljenje blaga za potrebe vojskovanja. Številne stranke v Rusiji, kot je bila npr. liberalna-demokratska stranka pod vodstvom Vladimirja Žirinovskega³¹, so bile prav tako aktivne pri rekrutiranju prostovoljcev (Bugajski 2004, 191–192).

Ruski prostovoljci³² so delovali v enotah, ki niso imele več kot 10–20 vojakov in so bile organizirane na nacionalni podlagi. V številnih akcijah so se pridružili Arkanovi enoti in drugim paravojaškim skupinam. Sodelovali so tudi pri varovanju pošiljk nafte in tihotapljenju blaga (Bugajski 2004, 191).

³¹ Vladimir Žirinovski je v celoti zastopal srbsko stališče in Miloševićevo politiko označil za obrambo Evrope pred razvojem fundamentalizma. Muslimane iz BIH je označil za izmišljen narod, za katerega ne bi smelo biti prostora na območju srednje Evrope (Cigar 1995, 113).

³² Glej prilogo G.

Prva ruska prostovoljna enota je bila oblikovana septembra 1992 v bližini Višegrada. Novembra istega leta je bila formirana še druga enota, imenovana Carski volkovi³³, ki ji je poveljeval Alexander Mukharev. V okviru te enote so delovali tudi Kozaki, na čelu katerih je bil veteran afganistanske vojne Alexander Zagrebov. Ruski borci pod poveljstvom Mukharova so sodelovali v slavni bitki v obrambi Zaglavka, ki je bilo znano oporišče srbskih sil. ABIH je konec leta 1992 v želji, da bi zasedla ta hrib, začela s topovskim obstreljevanjem. Srbske sile so v tem neugodnem položaju zapustile območje, ruski borci pa so še naprej vztrajali in le redki so preživeli muslimanske napade (Thomas in Mikulan 2006, 13; Varykhanov 2003).

Svojo požrtvovalnost je pokazala tudi ruska enota pod vodstvom Aleksandra Škrabova³⁴, ki je spomladi 1994 kot udarna enota sodelovala v ofenzivi na Goražde. Škrabov je vodil tretji ruski prostovoljni odred, ki je deloval pod okriljem regularnih oboroženih sil. Njegova enota je bila leta 1994 prisotna na območju Sarajeva, kjer je v tistem obdobju vladalo zatišje. Samovoljno in v nasprotju z ukazi nadrejenih je svoje borce odpeljal na vojno bolj aktivno območje proti Goraždu, kjer se je pridružil udarnemu srbskemu bataljonu iz Ilijaša, ki mu je poveljeval polkovnik Josipović. Operacija je bila uspešna, srbsko-ruske sile so zavzele tovarno orožja v predmestju Goražda. Ko so muslimanske sile na pomoč poklicale mednarodne zaščitne sile, so objekte tovarne zminirali in porušili. Operacija zasedbe tovarne je bila ena najbolj uspešnih akcij ruskih borcev (E-novine.com 2010).

Maja leta 1995 so številni ruski najemniki na povabilo poveljstva hercegovškega korpusa VRS prek Srbije prispeli na območje Gacka, kjer naj bi prišlo do oblikovanja mednarodne brigade. Zbralo se je približno 150 pripadnikov, med katerimi je bila večina nekdanjih častnikov iz vrst specialnih enot ruskega obrambnega ministrstva, ki so dezertirali po tem, ko je na oblast prišel Boris Jelcin. Za svoje udejstvovanje v vojni v BIH so prejeli 200 nemških mark mesečno, njihov prihodek pa je bil odvisen tudi uspehov v spopadih. Delovali so na območju vzhodne BIH (Koknar 2003).

³³ Carski volkovi so bili najbolj učinkovita enota med vsemi ruskimi prostovoljnimi formacijami. Njihov simbol, črno-zlato zastavo, še danes hranijo v beograjski cerkvi Svete trojice (Varykhanov 2003).

³⁴ Aleksandar Škrabov je bil pripadnik sil UNPROFOR-ja v BIH, po končanem mandatu pa je prevzel poveljstvo nad *kontraktniki* pod okriljem VRS.

Po besedah ruskega zgodovinarja in udeleženca v vojni Mikhaila Polikarpova je v spopadih skupno padlo 40 ruskih borcev, okrog 20 pa naj bi bilo ranjenih (Varykhanov 2003).

6.2 Hrvaške paravojaške formacije in prostovoljne enote

Bosanski Hrvati niso bili nobena izjema pri ustanavljanju neregularnih sil. Podobno kot je bilo v Srbiji, so se ob začetku konflikta v BIH pojavile številne nacionalistične struje, ki so se želele aktivirati v boj za svoj narod. Hrvaški režim pod vodstvom Tuđmana je za uresničevanje lastnega nacionalističnega programa koristil številne skrajno desno usmerjene organizacije, med katerimi je bila v začetku vojne v ospredju stranka HSP in njeno paravojaško krilo Hrvaške obrambne sile (HOS) (Woodward 2004, 349).

6.2.1 HOS

Nacionalistično in proustaško obarvana HSP je bila prva pomembnejša nevladna opcija, ki se je vključila v vojno. Stranko je leta 1990 oblikoval oz. obnovil Dobroslav Paraga (Hajdinjak 2001, 64), ki je svojo naklonjenost skrajni desnici razvijal v tujini (Lopušina 2003b, 340), in si je preko nje prizadeval obnoviti poglavje, ki ga je načel Ante Starčević, v drugi svetovni vojni pa nadaljeval Ante Pavelić. V slogu velikih hrvaških nacionalistov je tudi ideologija stranke temeljila na oblikovanju Velike Hrvaške. V kolikor bi njegova stranka imela ugled in podporo kot SRS v Srbiji, bi Hrvati lahko dobili lastno »izvedbo« Vojislava Šešlja (Hajdinjak 2001, 64).

Stranka HSP s svojim političnim programom ni požela popularnosti, a je njeno vojaško krilo privleklo veliko večjo javno pozornost (Allock in drugi 1998, 62). T.i. HOS je bil organiziran po ustaškem vzoru, na kar nakazuje že samo ime. HOS je bil brutalna in učinkovita paravojaška formacija, ki je sodelovala v spopadih na Hrvaškem in v BIH. Po padcu Vukovarja novembra 1991 je hrvaški predsednik Tuđman ukazal razpustitev in razorožitev enote, predvsem zaradi pritiskov mednarodne skupnosti in njegove grožnje za samo HDZ. Parago so zaprli, ker naj bi predstavljal grožnjo za ustavni red. Kmalu je bil izpuščen, a so ga leta 1993 znova zaprli, tokrat zaradi aktivnosti rušenja hrvaške vlade (Hajdinjak 2001, 66). Ko so se začeli spopadi v BIH, se je HOS ponovno aktiviral in postavil svoj generalštab v mestu Ljubuški 3. januarja 1992. Njegovo delovanje je koordiniral generalštab HV. Za poveljnika HOS-a na območju BIH je bil

imenovan Blaž Kraljević (Vego 1993b, 99–100). Enota je sodelovala tako z ABiH kot tudi s HVO v bojih proti bosanskim Srbom. Večinoma je HOS deloval v južni Hercegovini (Shrader 2004, 83), prisotni pa so bili tudi na območju Mostarja, Sarajeva, Bosanskega Broda, Zenice in Novega Travnika (United Nations Commission of Experts 1994b).

HOS je bil privržen velikohrvaškemu konceptu in je v skladu s tem BIH pripisoval v okvir razširjene Hrvaške. Za razliko od njenih ciljev so bili v vrstah HVO veliko bolj realni, saj so težili k ustvarjanju avtonomnih hrvaških pokrajin, ki bi bile formalno pod okriljem vlade v Sarajevu. Že od samega začetka je potekala tekma med silami HVO in HOS-a za podporo v zahodni Hercegovini, napetosti so bile toliko večje zaradi nesoglasij med vodstvoma dveh formacij. Vodstvo HOS-a je obtožilo vodjo HVO Mateja Bobana, ker naj bi zavrnil predajo orožja, ki so ga financirali hrvaški emigranti. Po uspešnih akcijah obeh enot se je sovraštvo še poglobilo. HOS je sodeloval pri osvoboditvi Mostarja, Čapljine, Neuma in Stolca. Vlada v Sarajevu je generala Kraljevića imenovala za člana generalštaba ABiH v začetku avgusta 1992. Istega meseca je bil Kraljević ubit v zasedi v Kruševu, blizu Mostarja. Za tem dejanjem je stal ekstremni del HVO. Organizaciji sta bili na robu spopada, vendar je konec avgusta prišlo do pomembnega dogovora med Bobanom in šefom generalštaba HOS-a Prkačinom. Prišlo je do razpustitve enot HOS-a oz. do njegove integracije v obstoječe strukture sil HVO (Vego 1993b, 99–100).

Pripadniki HOS-a so bili predvsem lokalni Hrvati, med katerimi so prevladovali mladeniči v zgodnjih dvajsetih letih. Pridružili so se jim tudi številni hrvaški emigranti in tuji prostovoljci. Enote HOS-a so bile v začetni fazi organizirane v samostojne bataljone in polke. Marca 1992 je HOS imel 4.000–5.000 pripadnikov, med katerimi je bilo 30 odstotkov Muslimanov. Pripadniki HOS-a so nosili svojevrstne uniforme,³⁵ po katerih so se jasno razlikovali od pripadnikov HVO. Po vzoru ustašev iz druge svetovne vojne so nosili črne uniforme z rdeče-belo šahovnico na rami (Kaldor 2006, 51; Vego 1993b, 99–100).

³⁵ Glej prilogo H.

HOS je sodeloval v številnih nečloveških dejanjih proti nedolžnemu srbskemu prebivalstvu. Številne srbske vasi so bile tarče etničnega čiščenja, HOS pa je v teh akcijah sodeloval tudi z muslimanskimi paravojaškimi formacijami. Pripadniki HOS-a so bili udeleženi pri požigih srbskih vasi, porušili so številne pravoslavne verske objekte, v svojih pohodih pa so se želeli tudi materialno okoristiti. Številne domove so namreč izropali, pri tem pa so iskali dragocenosti, kot so denar, nakit in dokumenti. V mestu Kakanj so zasegli številna srbska in muslimanska stanovanja ter jih potem dajali v najem hrvaškim beguncem. Vzdolž dalmatinske obale so oblikovali številna koncentracijska taborišča, v katerih so mučili, posiljevali in ubijali srbske civiliste iz območja Čapljine in Mostarja. Med njimi je bilo največje taborišče Dretelj, ki je funkcioniralo v vojaških skladiščih bivše JLA. Po smrti Blaža Kraljevića in razpustitvi HOS-a je taborišča prevzela HVO, ki je po začetku muslimansko-hrvaškega spopada v začetku leta 1993 izpustila številne srbske zapornike ter jih napolnila z muslimanskimi vojaki in civilisti ter nekdanjimi pripadniki HOS-a, ki se niso pridružili regularni bosansko-hrvaški vojski (United Nations Commission of Experts 1994b).

6.2.2 Juka Prazina in njegova paravojaška enota

Pomemben karakter vojne v BIH je bil tudi pomembni člen sarajevskega kriminalnega podzemlja Jusuf Juka Prazina, ki je oblikoval lastno oboroženo enoto. Njegova enota je do avgusta leta 1992 sodelovala z ABIH, po tem obdobju se je postavila na stran HVO (Kaldor 2006, 51). Ker je bil po izbruhu muslimansko-hrvaškega konflikta na hrvaški strani oz. na strani HVO, njegovo enoto uvrščam pod hrvaške paravojaške formacije.

Takoj po izbruhu spopadov je svojo tolpo, ki je na začetku štela 24 pripadnikov, pretvoril v paravojaško enoto, imenovano Volkovi. Sčasoma je imel pod svojim nadzorom blizu 3.000 dobro oboroženih pripadnikov, ki so bili prepoznavni po »zalizanih« frizurah, sončnih očalih, košarkarskih čevljih, pogosto so nosili tudi maske. Njegova enota se je na začetku izkazala kot koristna v branjenju Sarajeva, ki je bil praktično brez enot, ki bi ga branile. V zahvalo so ga avtoritete BIH imenoval na čelo specialnih sil. Obramba Sarajeva ni bila njegova primarna naloga, saj se je s svojo tolpo kmalu podal v obračunavanje s sarajevskimi civilisti. Ropali so hiše, izsiljevali, posiljevali, kradli avtomobile, plenili trgovine in skladišča. Nadzorovali so črni trg, preko katerega so prodajali zaplenjeno humanitarno blago, ki je na območje BIH prišlo

pod okriljem OZN. Washington Post je zapisal, da je Jukina enota oropala skladišče podjetja Yugo Sport in odtujila 20.000 parov čevljev (Kaldor 2006, 51; United Nations Commission of Experts 1994b).

S prihodom na funkcijo šefa specialnih sil je prevzel tudi upravljanje z jetniškimi taborišči. Med njimi je bilo tudi taborišče stacionirano v vojašnici Viktor Bubanj v Sarajevu, kjer je bilo zaprtih 200 civilistov, ki so bili žrtve stradanja, fizičnega obračunavanja in ubijanja. Vlada v Sarajevu je kmalu spoznala, da je Jukina enota bolj škodljiva kot koristna in meseca oktobra je bil izdan nalog za njegovo aretacijo. Prazina se je umaknil na goro Igman, ki je bila v tistem času edina povezava glavnega mesta z ostalim ozemljem pod kontrolo muslimanskih sil. Tu je skupaj z 200 možmi napadel pripadnike ABIH. Zaplenili so tudi številna vozila ter se znašali nad civilisti, pri tem pa se niso ozirali na njihovo nacionalno pripadnost (United Nations Commission of Experts 1994b).

Na začetku leta 1993 se je s svojo enoto pridružil HVO in po izbruhu spopadov med Muslimani in Hrvati se je zavzeto boril na hrvaški strani. Tu je nadaljeval s preganjanjem muslimanskega prebivalstva, krajo avtomobilov, ropanjem in zaplenbo stanovanj, ki jih je predal pripadnikom HVO. Juka in njegovi možje naj bi na območju Mostarja ubili vsaj 700 nedolžnih Muslimanov. Za svoje aktivnosti v korist Hrvatov je bil nagrajen z vilo na dalmacijski obali. Jeseni 1993 se je preselil v Liege, kjer ga je 3. decembra ubil eden izmed njegovih telesnih stražarjev (United Nations Commission of Experts 1994b).

6.2.3 Kazenski bojni bataljon

Kazenski bojni bataljon so junija 1991 oblikovali štirje hrvaški emigranti, Mladen Naletilić Tuta, Ivan Andabak, Ludvig Pavlović in Ivan Tolić. Sedež enote se je nahajal v Širokem Brijegu, poveljnik enote je bila Naletilić. Enota se je leta 1991 kot prostovoljna enota borila v vojni na Hrvaškem, po začetku vojne v BIH pa je prešla pod poveljstvo HVO (Malić 2000).

Naletilić je večino svojega življenja preživel v Nemčiji. Zaradi kriminalnih dejanj je bil na seznamu iskanih pri Interpolu. Bil je podpredsednik najbolj ekstremistične hrvaške

emigrantske organizacije Združeni Hrvati Evrope. V tujini se je družil z ekstremnimi evropskimi levičarji, s pripadniki teroristične organizacije ETA, tri mesece se je boril v Paragvaju na strani levičarske gverile. Po povratku v domovino je prevzel poveljevanje Kazenskega bojnega bataljona, ki je bil zadolžen za najbolj tajne naloge po ukazih iz Zagreba. Glavni cilj enote je bil razdelitev BIH ter priključitev Hercegovine k Hrvaški. Kazenski bojni bataljon je bil izvzet iz linije poveljevanja generalštaba HVO. Zelo malo se je boril proti Srbom, deloval je predvsem v spopadih z Muslimani. Po poročilih IFOR-ja je Tuta med vojno zaslužil na desetine milijonov dolarjev, saj je nadziral delitev imetja iz izpraznjenih muslimanskih bivališč (Lopušina 2002b, 309–311).

Kazenski bojni bataljon je bil sestavljen iz več podenot, ki so bile poznane kot protiteroristične enote (ICTY 1998). Med pripadniki so bili številni ugledni možje iz kriminalnega podzemlja (BBC 2000), prisotni pa so bili tudi prostovoljci iz drugih držav. Naletilić je v intervjuju potrdil, da so se v njegovi enoti borili Nemci, Angleži, Francozi, Paragvajci in Argentinci (Bajruši 2005).

Kazenski bojni bataljon je izvršil atentat na poveljnika HOS-a Blaža Kraljevića. Vojaško krilo stranke HSP se je zavzemalo za kooperacijo z muslimanskimi silami, kar pa je bilo v konfliktu z interesi hrvaškega predsednika Tuđmana in HVO (Ramet 2006, 434).

Po izbruhu muslimansko-hrvaškega konflikta in želje hrvaških nacionalistov po vzpostavitvi lastne državne tvorbe na območju BIH, so se Tutini možje usmerili k nasilju nad Muslimani na območju Mostarja in Jablanice (BBC 2000). Aprila 1993 so pod Tutinim poveljstvom sodelovali v napadu sil HVO na vasi Ahmići in Doljani, kjer so pregnali muslimansko prebivalstvo ter uničili njihove domove. Mesec kasneje so sodelovali v obsežni ofenzivi proti ABIH na območju Mostarja in pri obleganju vzhodnega dela Mostarja, pri tem pa preprečevali transport humanitarne pomoči v mesto. Obleganje je trajalo do marca 1994, ko je prišlo do muslimansko-hrvaškega premirja. Številni nedolžni civilisti so bili oropani, fizično zlorabljeni, ubiti, mnogi pa so končali v jetniških taboriščih (ICTY 1998).

Mladen Naletilić je bil za svoje zločine obsojen. Mednarodno sodišče za vojne zločine na območju nekdanje Jugoslavije mu je dosodilo 18 let zapora zaradi vojnih zločinov proti Muslimanom med vojno v BIH (Dnevnik.si 2009).

Kazenski bojni bataljon ni bil osamljen primer glede prisotnosti tujih prostovoljcev in najemnikov, ki so v vojni opravljali različne aktivnosti. Wiebes (2003, 206) navaja primer danskega prostovoljca, ki je potoval preko območij pod nadzorom bosanskih Srbov v vozilu z dansko registrsko oznako. Danski potni list je prikril njegove namene – zbiranje informacij za hrvaške potrebe. Hrvaške sile so okrepili tudi številni nizozemski najemniki, ki so se odzvali na oglas, objavljen 2. novembra 1991 v časopisu *De Telegraaf*. Avtorica oglasa je bila nizozemsko-hrvaška fundacija, ki jo je osnoval desno usmerjeni ekstremist Douwe van de Bos. Posledica oglasa je bilo oblikovanje prve nizozemske prostovoljne enote na Hrvaškem.

6.3 Muslimanske paravojaške formacije in tuji prostovoljci

Srbske osvajaalne težnje so muslimanski narod prisilile k oblikovanju oboroženega odpora. Postalo je jasno, da se je JLA transformirala v srbsko vojsko, in za obrambo domovine je bilo potrebno organizirati lastne sile. Preden je sploh nastala ABIH, so se na muslimanski strani borile številne enote, ki so bile pod okriljem t.i. Patriotske lige.

6.3.1 Patriotska liga

Vojaške priprave na mogočo vojno v prihodnosti je načela Izetbegovićeve SDA, ki je povezala muslimansko populacijo v skladu s tradicijo, ki so jo začele Muslimanska narodna organizacija pod avstro-ogrsko nadvlado, Jugoslovanska muslimanska organizacija v obdobju med svetovnjima vojnama in organizacija Mladi muslimani, ki je bila ustanovljena leta 1939, in katere član je bil tudi Izetbegović (Hoare 2004, 24–25).

Temelji za ustanovitev muslimanske oborožene formacije so bili postavljeni junija 1991 na srečanju v Sarajevu, ki ga je organizirala SDA in kateremu so prisostvovali vsi muslimanski veljaki iz političnega in kulturnega življenja v Jugoslaviji. Prišlo je do formiranja Sveta nacionalne obrambe muslimanskega naroda, ki je kasneje oblikoval vojaško organizacijo Patriotsko ligo. Generalštab Patriotske lige se je delil na civilni in vojaški del. Civilni del je bil pod nadzorom Izetbegovića in njegovih strankarskih

kolegov, medtem ko so bili na čelu vojaškega dela bivši častniki zvezne vojske JLA (Hoare 2004, 30). Patriotska liga je bila torej oblikovana kot zasebna paravojaška skupina stranke SDA in ne kot sila republike BIH ter je tudi delovala v skladu z interesi strankarske politike (Schindler 2007, 70).

Pod okriljem Patriotske lige je delovalo veliko število enot, med katerimi se v javnosti največ omenja Zelene baretke. Treba je poudariti, da uradno ni obstajala nobena enota z imenom Zelene baretke, a so se številne enote, ki so nosile zeleno baretko, identificirale s tem imenom (United Nations Commission of Experts 2004b). Zato bom v nadaljevanju s tem izrazom imenoval vse borce, ki so bili prepoznavni po tem pokrivalu.

Zelene baretke so bile aktivne v vsaj 17 občinah širom BIH. Pogosto so sodelovale z muslimansko teritorialno obrambo, z drugimi paravojaškimi skupinami in tudi hrvaškimi silami (United Nations Commission of Experts 2004b). Pripadniki so bili prostovoljci stari od 19 do 60 let. Oboroženi so bili z avtomatskimi puškami tipa kalašnikov in protiklepnimi raketometi (Vego 1993a, 63–64). Ni povsem jasno, od kje so pridobili orožje, a obstajajo nekatera poročila, ki omenjajo Turčijo kot možnega darovalca orožja (United Nations Commission of Experts 2004b).

Zelene baretke so sodelovale v številnih spopadih s srbskimi silami, obstajajo pa tudi poročila o znašanju nad civilisti. Mnoge srbske prebivalce so zaprli v taborišča, pripadnice nežnejšega spola so bile pogosto žrtve spolnega nasilja in posilstev. Številni civilisti so bili ubiti na stadionu Koševo v Sarajevu. Okrog 800 borcev Zelenih baretk je skupaj s pripadniki HVO in HOS-a maja 1992 sodelovalo pri napadu na srbsko vas Bradina jugozahodno od Sarajeva, kjer je bilo 57 srbskih beguncev ubitih in zakopanih na pokopališču srbske pravoslavne cerkve (United Nations Commission of Experts 2004b).

Po ustanovitvi ABIH so se pripadniki Patriotske lige in Zelenih baretk pridružili skupnemu vojaškemu poveljstvu. Obstajali pa so deli Patriotske lige, ki se niso podredili vojaški avtoriteti in tako predstavljali problem za ABIH, predvsem v smislu vzdrževanje sistema poveljevanja in nadzora. ABIH je sicer še naprej sodelovala z

nekaterimi oboroženimi tolpami, kot je bila Sosna iz Novega Travnika (Shrader 2004, 85).

6.3.2 *Mudžahedini*

Z razliko od bosanskih Hrvatov in Srbov, ki so imeli veliko podporo v matičnih državah, so se Muslimani znašli v težjem položaju, saj niso imeli tovrstne podpore. Predsednik Izetbegović je zato iskal politično in finančno podporo v oddaljenih, religijsko sorodnih državah. Že v začetku leta 1991 je obiskal Libijo, Turčijo in Iran. V Teheranu je bila stranka SDA zelo cenjena in posledično ji je iranska vlada obljubila popolno podporo, tudi v primeru morebitnega izbruha vojne. Kljub temu da neomejena podpora Irana ni bila znana v javnosti, so bosanski Srbi in Hrvati ter tudi ateistični pripadniki muslimanskega naroda pokazali veliko mero ogorčenja zaradi obiska članov skupne večnacionalne vlade. Prah je v javnosti dvignil tudi dogodek na obisku v Turčiji, kjer je Izetbegović zaprosil za članstvo BIH v Organizaciji islamske konference, ki je promovirala ekstremne oblike islama (Schindler 2007, 53–54).

Med vojno so na območju BIH delovale številne mednarodne islamske humanitarne organizacije, ki so imele sedež na območju Arabskega zaliva, v Zahodni Evropi in Severni Ameriki. Humanitarne organizacije so bile podlaga, na katero so se lahko vojaški prostovoljci iz islamskega sveta zanesli. Preko njih so pridobili dokumentacijo, ki jim je omogočala, da se svobodno gibljejo skozi celotno regijo pod krinko »delavcev za humanitarno pomoč« (Kohlmann 2005, 57). Zaradi srbskega obleganja Sarajeva je bil močno otežen njihov prihod v BIH. Center za povezavo z islamskim svetom je tako postala hrvaška prestolnica (Schindler 2007, 119–120). Orožje je prihajalo iz Irana, Turčije in Saudske Arabije. Med vojno so tako na zagrebškem letališču pristala številna letala pod pretvezo, da nosijo humanitarno pomoč. Pri tem kršenju embarga je bila udeležena tudi hrvaška vlada, ki je za tranzitne usluge zahtevala delež prispelega orožja. Leta 1993, ko je izbruhnila muslimansko-hrvaška vojna, je Tuđman vse manj toleriral prenos orožja prek njegovega ozemlja, saj bi bilo uporabljeno proti bosanskim Hrvatom (Schindler 2007, 139–140).

Število »svetih borcev« oz. mudžahedinov³⁶, ki so aktivno sodelovali v spopadih, se razlikuje. Najbolj realni viri pišejo o nekaj stotih do 3.000-ih borcih (Hoare 2004, 131). Med njimi so bili islamski fundamentalisti iz Turčije, Irana, Pakistana, Sudana, Afganistana, Jordanije, Libanona, Alžirije in Saudske Arabije (Wiebes 2003, 206–207). Pripadali so različnim organizacijam, večina med njimi pa se je borila pod okriljem vodje Al-Kaide Osame Bin Ladna³⁷, niso pa manjkali niti člani libanonskega Hezbolaha (Schindler 2007, 119).

Za islamske borce je vojna v BIH predstavljala novo bojišče in priložnost, da razširijo svoje ekstremistične poglede tudi na evropskih tleh. V BIH so prišli z afganistansko vojaško izkušnjo v žepu in neizbrisnimi občutki, da so nezaustavljivi, saj so konec koncev k umiku prisilili mogočno Sovjetsko zvezo, kar so najbolj prizadevni muslimani smatrali za odločilen korak k razpadu Sovjetske zveze (Schindler 2007, 118). Islamski ekstremisti so vojno na Balkanu imeli za vojno med muslimani in nemuslimani. To je bilo v bistvu edino območje, kjer je lahko obstala nerealna fundamentalistična ideologija Al-Kaide (Kohlmann 2005, 49). Kmalu po začetku oboroženega konflikta v BIH je arabsko-afganistanska zamisel o reševanju ogroženega muslimanskega prebivalstva v Bosni odstopila svoje mesto primarnemu cilju: koriščenju Bosne kot odskočne deske za bolj obsežno mednarodno »sveto vojno«. Z vzpostavitvijo baze v Bosni so afganistanski Arabci imeli ugoden izhodiščni položaj: lahko bi napadli zahodnoevropske države in ZDA, kadarkoli bi hoteli (Kohlman 2005, 95–101).

Prve večje skupine mudžahedinov so sodelovale v bojnih operacijah leta 1992, v osrednjem delu Bosne, kjer so locirana mesta Tešanj, Doboj in Teslić. V tistem času so srbske sile na tem območju začele z veliko ofenzivo na muslimanske sile. Na začetku so bili spopadi relativno kratki, večinoma je šlo za gverilsko bojevanje, predvsem na hribovitem območju nad Tešnjem (Kohlmann 2005, 49).

Mudžahedini so vladi v Sarajevu leta 1993 poslali zahtevo, da jih prizna kot neodvisno, samostojno enoto pod okriljem ABIH. Predlog je bil sprejet in avgusta 1993 je uradno nastal odred El-Mudžahid, ki je spadal pod poveljstvo sedme muslimanske brigade oz.

³⁶ Glej prilogo I.

³⁷ Osama Bin Laden je bil tudi fizično prisoten na območju BIH, kamor je prišel s potnim listom, ki ga je izdalo bosansko veleposlaništvo na Dunaju. Leta 1994 naj bi se celo srečal s predsednikom Izetbegovićem (OE24.at 2011).

tretjega korpusa ABIH. Enota, katere poveljnik je bil veteran afganistanske vojne Abu Abdel Aziz, je bila sicer neposredno odgovorna predsedniku Izetbegoviću. Štab enote je bil v Zenici, kjer se je tako namestilo 200–300 arabskih borcev. Taborišče v naselju Mehurići je bilo postavljeno kot glavni center za usposabljanje, ki je privabil tudi na stotine radikalnih domačinov v želji, da se pridružijo džihadu. Poleg fizičnega usposabljanja in osvajanja vojaške veščine so opravili tudi ideološko šolo o islamu, džihadu in »svetem mučeništvu«. Pustili so dolge brade in prevzeli radikalno verzijo islamske vere po vzoru arabskih mudžahedinov (Kohlmann 2005, 126; Savich 2008).

Motiv odreda El-Mudžahid je bil bolj političen in ideološki kot vojaški. Dejstvo je sicer, da je aktivno sodeloval v spopadih, v ofenzivah tretjega korpusa je namreč večinoma deloval na čelu enote, a je bila njegova misija bolj usmerjena k širjenju radikalne oblike islama s pomočjo propagandnega delovanja (Savich 2008; Schindler 2007, 164). Hitro je enota postala poznana po nehumanem ravnanju s svojim nasprotnikom. Pripadniki so sodelovali pri ubijanju, ritualnih pobojih in obglavljanjih, mučenju in zapiranju srbskih in hrvaških civilistov. Pogosto so bili zajeti nasprotniki uporabljeni za živi ščit v ofenzivnih operacijah. V vasi Orašac so mudžahedini upravljali z jetniškim taboriščem, kjer so v skladu s tradicijo obglavili srbskega civilista Dragana Popovića. Ostali zaporniki so bili prisiljeni poljubiti njegovo glavo. Svoja zverinska početja so pogosto snemali, vse z namenom privabiti nove rekrute med mudžahedini in v Al-Kaido (Savich 2008).

Z rastjo števila arabskih rekrutov se je širilo tudi območje njihovega delovanja širom srednje Bosne. Hrvaški viri trdijo, da so vojaki džihada ubijali in preganjali kmečko prebivalstvo ter ropali in uničevali hiše na območju Jablanice in Konjica (Kohlmann 2005, 129). Do podobnih situacij je prišlo tudi v bojih v Lašvanski dolini. V hrvaškem mestu Milašić so po vojnem uspehu po lastnem priznanju ubili vse vojake in odpeljali ženske in otroke v jetniška taborišča. Tarče njihovega delovanja so bili tudi verski objekti. Žrtve nasilja niso bili samo Hrvati in Srbi, pač pa vse »neverne« sile v BIH, izjema niso bili niti pripadniki mednarodnih sil ZN in civilni humanitarni delavci (Kohlmann 2005, 115–118).

Na bosanskih tleh so delovale tudi druge enote mudžahedinov, ki so bile pod okriljem generalštaba ABIH. Na začetku vojne so lokalni radikalci ustanovili novo Handžar

divizijo, po vzoru SS formacije iz druge svetovne vojne. Ta enota je podobno kot ostale več časa namenila plenjenju in ubijanju kot borbi v vojaškem smislu. Obstajajo poročila o njihovem fizičnem nasilju nad hrvaško populacijo v osrednji Bosni leta 1993. Enoto so vodili veterani iz afganistanske vojne, med pripadniki je bilo veliko albanskih muslimanov iz Kosova (Schindler 2007, 167–168).

Nehumano obnašanje mudžahedinov je doseglo to točko, da je sredi leta 1993 prišlo do nesoglasij z domačimi zavezniki. Medtem ko so vojaki ABIH skušali plenjenje in nehumano ravnanje spraviti na minimum, so arabski borci povzročali težave in se obnašali, kot da je nemogoče vzpostaviti sožitje s Hrvati in Srbi. Številni vodilni možje iz vojaškega vodstva Muslimanov so se zgražali nad početjem tujih borcev (Kohlmann 2005, 124). Menili so, da je njihov doprinos v vojaškem smislu minimalen, saj v spopadih niso sodelovali zaradi zmage nad nasprotniki, pač pa zaradi težnje, da bi postali mučeniki. Njihova prisotnost v vojni ni prinesla niti ene zmage v taktičnem ali strateškem smislu. Mnogi so se čudili, zakaj sta sedma muslimanska brigada in enota El-Mudžahid preživeli celotno vojno v osrednji Bosni, ko pa so bili tu Muslimani najmanj ogroženi, in zakaj jih niso poslali na območje Sarajeva in doline reke Drine, kjer je muslimansko prebivalstvo najbolj potrebovalo vojaško pomoč (Schindler 2007, 170). Poveljniki ABIH so se zavzemali za drastično »čiščenje« arabskih gverilcev. Zastopali so stališče, da je potrebno aretirati in pregnati vse, ki ne želijo priznati avtoritete ABIH. Muslimanska vlada pa ni želela preiti v konflikt z zavezniki in je te ukrepe odločno zavrnila. Prišlo je celo do obratnega scenarija: mudžahedini so spet lahko delovali lastnoročno in izven okvirja politike Izetbegovićeve vlade (Kohlmann 2005, 146).

Istočasno so tudi arabski borci kritizirali bojno delovanje muslimanske regularne oborožene sile. Napake in neuspehe v vojni proti Srbom in Hrvatom so pripisovali pomanjkanju izkušenj in zanesljivosti pripadnikov ABIH (Kohlmann 2005, 125). Bili so zgroženi nad dejstvom, da Muslimani jedo svinjino, pijejo alkohol in imajo ženske za enakovredna bitja (Schindler 2007, 162–163).

Ko ni bilo moč več zanikati prisotnosti mudžahedinov v vojni, se je vlada v Sarajevu na vse pretege trudila pojasniti, da gre za prostovoljce, ki so prišli v BiH po lastni volji in nimajo nič skupnega z ABIH. Dejstvo pa je, da je bila enota El-Mudžahid popolnoma

integrirana v strukturo ABiH, v uradnih dokumentih je bila prepoznana kot »vojaška enota 5689«, njeni poveljniki so bili plačani enako kot ostali častniki regularne oborožene sile (Schindler 2007, 167).

Tuji islamski borci so bili po določilih Daytonskega sporazuma prisiljeni zapustiti državo. Okrog 70 mudžahedinov je na legalen način pridobilo državljanstvo BiH med vojno in po njen. Do državljanstva so prišli s poroko z državljkami BiH, več sto pa jih je v BiH ostalo nelegalno. Nekateri med njimi so bili aretirani kot osumljenci terorističnih dejanj po napadu na newyorška dvojčka 11. septembra 2001 (Hoare 2004, 132).

7 ZAKLJUČEK IN VERIFIKACIJA HIPOTEZ

Vojna v BIH je bila zelo pestra v smislu prisotnosti udeleženih oboroženih skupin. Trije sprti narodi so imeli vsak svoje videnje prihodnosti BIH in za uresničitev svojih želja ter ciljev je bila potrebna učinkovita vojaška sila v kvantitativnem in kvalitativnem smislu. Zaradi pomanjkanja vojakov so se poslužili raznih metod za razrešitev tega problema. Niti za krojenje prihodnosti srbskega naroda v BIH je nosil Slobodan Milošević, ki je na pretkan način zavedel javnosti in hkrati naredil pomemben korak v smeri ustvarjanja Velike Srbije. Pomemben element na tej poti je predstavljala SDB MUP-a Srbije, ki je naredila vse potrebno za »prikrito« aktiviranje Srbije v vojno v BIH. Organizirala je paravojaške formacije, ki so opravljale razna umazana dela po navodilih organov v pristojnosti srbske vlade. Podobno kot Milošević je tudi hrvaški predsednik Tuđman imel svoje nacionalistične ambicije na prostorih BIH. Ozemlje BIH, kjer so prevladovali Hrvati, je želel priključiti k matici in posledično je uvedel drastične ukrepe. Na mestu vodje bosanskih Hrvatov je postavil Mateja Bobana, ki je radikaliziral politiko bosanskih Hrvatov. Poleg HVO so v spopadih v BIH sodelovale tudi paravojaške formacije, med katerimi je bil najbolj aktiven HOS. Vojaška veja stranke HSP je bila podrejena Tuđmanovim idejam, saj je njeno delovanje na območju BIH koordinirala HV. Podobno kot Milošević je tudi Tuđman paravojaško delovanje omejeval glede na lastne potrebe, pri tem sta oba ščitila svoje položaje. V najbolj neugodnem položaju je bil predsednik BIH in glavni predstavnik muslimanskega naroda Izetbegović. Zavedal se je moči srbske vojske in posledično je bil pripravljen storiti marsikaj, da bi zaščitil svoj narod pred nacionalističnimi težnjami nasprotnikov. Njegova stranka je že pred vzpostavitvijo regularne oborožene sile organizirala enoto, ki je branila interese Muslimanov. Patriotska liga je bila podlaga za nastanek Vojske BIH, ki je vse bolj postajala muslimanska oborožena sila. Čeprav je Izetbegović trdil, da se bori za multietnično državo, je kot bivši član organizacije Mladi muslimani in kot zaveden pripadnik islamske religije, posebej po sporu s Hrvati naredil nekaj potez v smeri islamske radikalizacije države. Predvsem mislim na njegovo lobiranje v islamskem svetu in sodelovanje pri novačenju islamskih borcev.

Srbske, hrvaške in muslimanske politične avtoritete so torej za uresničitev nacionalnih političnih ciljev koristile paravojaške formacije, zato lahko svojo prvo hipotezo potrdim.

Poznan pregovor pravi, da je denar sveta vladar in podobno je veljalo tudi za vojno v BIH, ki je bila teren za trgovanje z nesrečo in trpljenjem nedolžnih. Večina pripadnikov, ki so se aktivirali v vojno, je prišlo zaradi okoliščin, ki so omogočale bogatenje v materialnem smislu. Dober primer je poveljnik Srbske prostovoljne garde z vzdevkom Arkan, kateremu je SDB Srbije omogočila, da preko Hrvaške in BIH nadaljuje s kriminalnimi posli, ki jih je začel že pred vojno. Hrvaške oblasti sicer niso vzpostavile močnejšega aparata, ki bi omogočal predvsem mladi populaciji izhod iz krize, a so pripadniki paravojaških formacij prav tako želeli imeti kaj od vojne. Kot primer lahko navedem pripadnike HOS-a, ki so v svojih aktivnostih ropali in tuja bivališča celo dajali v najem z namenom dodatnega zaslužka. Muslimanske sile na drugi strani niso imele večjega manevrskega prostora za tovrstno početje, saj so bile večji del vojne v podrejenem položaju. Obstajajo izjeme, kot je Paragina paravojaška formacija, ki je bila v začetku na muslimanski strani, vendar generalno gledano Muslimani niso bili v položaju, da bi se lahko materialno preveč okoristili. *Iz tega razloga lahko drugo hipotezo le delno potrdim.*

Na bosansko-hercegovškem bojišču so bili prisotni borci iz oddaljenih držav. Na strani Srbov so se borili predvsem Grki in Rusi, ki so se iz različnih razlogov pridružili svojim pravoslavnim bratom v spopadu. Veliko vlogo je imela tu cerkev, a sta se tako Milošević kot Karadžić zavedala, da brez dobrih političnih odnosov z omenjenima državama ne bo nič od podpore. Grčija je bila kot članica EU zelo pomembna zaveznica Srbije in RS, predvsem na ekonomskem področju. Politično sodelovanje pa je oblikovalo pot za številne patriote, ki so se pridružili svojim »verskim bratom« v spopadu. Rusija je bila kot tradicionalna srbska zaveznica zelo pomemben člen za srbski režim in njegove ambicije. Jelcinova vlada je bila vedno na srbski strani, a je bila po začetni zadržanosti, na pritisk opozicije prisiljena ostreje nastopiti proti srbskim nasprotnikom. Srbija je bila od Rusije močno gospodarsko odvisna, a je sodelovanje med državama potekalo tudi na vojaškem področju. Milošević je prek raznih organov vzpostavil zveze za dotok orožja ter ruskih prostovoljcev in najemnikov. Hrvaškim silam so se v vojni prav tako pridružili številni prostovoljci in najemniki iz tujine. Med njimi so prednjačili posamezniki, predvsem iz zahodnega sveta, ki pa niso prišli v BIH na podlagi večjega političnega lobiranja. Večjo vlogo pri njihovem vključevanju v vojno so imele hrvaške emigrantske organizacije, ki so preko zvez in tudi oglasov zbirale najemnike za aktiviranje v spopade. Vodja najštevilčnejše entitete v BIH

Izetbegović se je zavedal, da bo brez podpore iz tujine težko obranil interese muslimanskega naroda. Zato je navezal stike z bogatimi državami iz arabskega sveta. Obiskal je nemalo držav iz Bližnjega vzhoda, kar se je izkazalo za koristno dejanje, predvsem v materialnem smislu. Islamske države so bile velike finančne donatorke stranke SDA. Muslimanska stran v vojni se je spopadala s pomanjkanjem orožja in prav islamske države so bile ključ pri razreševanju te težave. Orožje je na nelegalen način prišlo na ozemlje BIH. To sodelovanje je bilo osnova za prihod mudžahedinov, ki so vojno v BIH imeli za nadaljevanje afganistanske vojne in veliko priložnost za prodor islama na evropska tla.

Tretje hipoteze ne morem ne potrditi ne zavrni. Politično sodelovanje med državami je bilo pomembno pri Srbih in Muslimanih, medtem ko za Hrvate tega ne bi mogel trditi.

Pripadniki paravojaških formacij, prostovoljci in najemniki so delovali z veliko mero samostojnosti in to je bil eden izmed razlogov, da je prišlo do velikega prelivanja krvi, predvsem nad civilisti. Vojna se je končala z Daytonskim sporazumom, ki je odprl novo poglavje v zgodbi na območju BIH. Začel se je pregon vseh odgovornih za nastalo situacijo, ki traja še danes. Vendar je dejstvo, da nobena kazen ne bo razrešila problema in povrnila zaupanja med narodi v večetnični republiki. Vojna v BIH je za mnoge zgodovina, a tisti glavni razlog za začetek spopadov je še vedno prisoten. Nacionalizem in zavedanje o verski različnosti je namreč še vedno del bosansko-hercegovške družbe in prihodnost države bi znala biti še negotova, a lahko le upamo da se bodo problemi reševali po diplomatski poti.

8 LITERATURA

1. Allock, John B., Marko Milivojević in John J. Harton, ur. 1998. *Conflict in the former Yugoslavia: an encyclopedia*. Denver, Santa Barbara, Oxford: ABC-Clio.
2. Alvarez, Alex. 2006. *Militias and genocide*. Dostopno prek: <http://www.altoona.psu.edu/journals/war-crimes/articles/V2/v2a1.pdf> (20. oktober 2010).
3. Bajruši, Robert. 2005. *Najeksluzivniji intervju: Jedini intervju Mladena Naletilića*. Dostopno prek: <http://www.nacional.hr/clanak/19133/jedini-intervju-mladena-naletilica> (20. maj 2011).
4. Banac, Ivo. 1988. *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: Porijeklo, povijest, politika*. Zagreb: Globus.
5. BBC. 2000. *Profile: Mladen Naletilic*. Dostopno prek: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/685696.stm> (20. maj 2011).
6. Britannica. 2011. *Nagodba*. Dostopno prek: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/681041/Nagodba> (12. januar 2011).
7. Bučar, Bojko, Zlatko Šabič, Milan Brglez, Petra Roter in Monika Kalin Golob, ur. 2008. *Navodila za pisanje seminarske naloge in diplomska dela*. Ljubljana: FDV.
8. Bugajski, Janusz. 2004. *Cold Peace: Russia's new imperialism*. Westport, Washington: Praeger.
9. Bulat, Rade. 1985. *Deseti korpus »Zagrebački« NOV i POJ*. Ljubljana, Zagreb, Beograd: Delo, Globus, Vojnoizdavački zavod.
10. Cigar, Norman. 1995. *Genocide in Bosnia: The Policy of »Ethnic cleansing«*. Texas: A&M University Press.
11. --- 1999. Srpski ratni napor i okončanje rata. V *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991-1995*, ur. Dušan Bilandžić in Branka Magaš, 229–254. Zagreb, Sarajevo: Jesenski i Turk, Dani.
12. Denić, Bogdan. 1996. *Etnički nacionalizam: tragična smrt Jugoslavije*. Beograd: Radio B92.
13. Divjak, Jovan. 1999. The First Phase, 1992–1993: struggle for survival and genesis of the Army of Bosnia-Herzegovina. V *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991-1995*, ur. Dušan Bilandžić in Branka Magaš, 181–206. Zagreb, Sarajevo: Jesenski i Turk, Dani.

14. *Dnevnik.si*. 2009. Hrvatska policija naj bi prijala domnevna ugrabitelja hrvatskega člana predsedstva BiH Anteja Jelavića. Dostopno prek: <http://www.dnevnik.si/novice/svet/1042258704> (21. maj 2011).
15. Dupuy, Trevor N., ur. 1993. *International Military and Defense Encyclopedia*. Četrti zvezek. Washington, New York: Brassey's Inc.
16. Duraković, Nijaz. 1994. *Prekletstvo Muslimanov*. Ljubljana: Centrachemie.
17. E-novine.com. 2009. »Balkan bluz«: Arkan u Bijeljini. Dostopno prek: <http://www.e-novine.com/feljton/33082-Arkan-Bijeljini.html> (3. junij 2011).
18. --- 2010. *Ispovest ruskih dobrovoljaca u Bosni: Autostopom na masakr*. Dostopno prek: <http://www.e-novine.com/region/region-tema/41716-Autostopom-masakr.html> (9. junij 2011).
19. Gažević, Nikola, ur. 1971. *Vojna enciklopedija*. Drugi zvezek. Beograd: Redakcija Vojne enciklopedije.
20. --- 1973. *Vojna enciklopedija*. Peti zvezek. Beograd: Redakcija Vojne enciklopedije.
21. Glenny, Misha. 2002. *Pad Jugoslavije: treći balkanski rat*. Beograd: Samizdat B92.
22. Hajdinjak, Marko. 2001. *Yugoslavia – Dismantled and Plundered: The Tragic Senselessness of the War in Yugoslavia and the Myths that Concealed It*. Central European University: Budimpešta.
23. Hoare, Marko Attila. 2004. *How Bosnia armed*. London: SAQI.
24. Human Rights Watch. 1992. *War crimes in Bosnia-Hercegovina: A Helsinki Watch Report*. New York: Human Rights Watch.
25. Human Security Report Project. 2005. *Human Security Report 2005: War and Peace in the 21st Century*. New York, Oxford: Oxford University Press. Dostopno prek: <http://www.hsrgroup.org/human-security-reports/2005/text.aspx> (9. oktober 2010).
26. ICTY. 1998. *Mladen Naletilic («Tuta») and Vinko Martinovic («Stela») indicted for their alleged involvement in the ethnic cleansing of the mostar municipality, CC/PIU/377-E*. Dostopno prek: <http://www.icty.org/sid/7602> (21. maj 2011).
27. --- 2010. *The Prosecutor of the Tribunal against Ratko Mladic, Case No. IT-95-5/18-I*. Dostopno prek: <http://www.icty.org/x/cases/mladic/ind/en/mla-ai021010e.pdf> (15. januar 2011).
28. Janjić, Dušan. 1992. Građanski rat i mogućnost rata u Bosni i Hercegovini. V *Bosna i Hercegovina između rata i mira*, ur. Srđan Bogosavljević, 100-136. Beograd, Sarajevo: Forum za etničke odnose.

29. Judah, Tim. 1997. *The Serbs: history, myth and the destruction of Yugoslavia*. New Haven, London: Yale University Press.
30. Jug, Damir. 2004. *Oružane snage NDH: sveukupni ustroj*. Zagreb: Nova stvarnost.
31. Kaldor, Susan. 2006. *New & old wars*. Cambridge, Malden: Polity Press.
32. Kohlmann, Evan. 2004. *Al-Qa'idin džihad u Europi: afganistansko-bosanska mreža*. Zagreb: Naklada Ljevak.
33. Koknar, Ali M. 2003. *The Kontraktniki: Russian mercenaries at war in the Balkans*. Dostopno prek: http://www.bosnia.org.uk/news/news_body.cfm?newsid=1766 (9. junij 2011).
34. Kostopoulos, Tasos, Dimitris Trimis, Anta Psarras in Dimitris Psarras. 2005. *Για τη Λευκή Φυλή και την Ορθοδοξία*. Eleftherotypia. Dostopno prek: http://archive.enet.gr/online/online_fpage_text?id=13996864,21821632,8195520%2522 (3. maj 2011).
35. Lampe, John. 1996. *Yugoslavia as history: twice there was a country*. Cambridge: Cambridge University Press.
36. Lopušina, Marko. 2002a. *Komandant Arkan*. Čačak: Legenda.
37. --- 2002b. *Tajni ratnici ex Jugoslavije*. Beograd: Evro.
38. MacDonald, David Bruce. 2002. *Balkan holocausts? Serbian and Croatian victim-centred propaganda and the war in Yugoslavia*. Manchester, New York: Manchester University Press.
39. Malcolm, Noel. 1996. *Bosnia: a short history*. New York: New York University Press.
40. Malić, Gordan. 2000. *Terorista sa Pavelićevog praga*. Dostopno prek: <http://www.bhdani.com/arhiva/173/t17313.htm#b2> (22. maj 2011).
41. Martinović, Iva in Miloš Teodorović. 2010. *Paravojne formacije - Dušan silni, Beli orlovi, Srpski sokolovi*. Dostopno prek: http://www.slobodnaevropa.org/content/plp_paravojne_formacije_dusan_silni_beli_orlovi_srpski_sokolovi/2008829.html (27. april 2011).
42. Meier, Viktor. 1999. *Yugoslavia: a short history of its demise*. London, New York: Routledge.
43. Michas, Takis. 2002. *Unholy alliance: Greece and Milošević's Serbia*. Texas: A&M University Press.
44. Mueller, John. 2000. The Banality of »Ethnic War«. *International Security* 25 (1): 42–70.

45. OE24.at. 2011. *Pass in Wien ausgestellt: Bin Laden geheim in Österreich*. Dostopno prek: <http://www.oe24.at/welt/Bin-Laden-tot/Bin-Laden-geheim-in-Oesterreich/27779140> (20. maj 2011).
46. Owen, David. 1998. *Balkanska odiseja*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, Hrvatski institut za povijest.
47. Pandurević, Vinko. 2004. *Rat u BIH i paravojne formacije*. Beograd: Izdavački grafički atelje »M«.
48. Percy, Norma. 2007. *The Death of Yugoslavia*. Beograd: BBC, Ferpress.
49. Pirjevec, Jože. 1995. *Jugoslavija 1918-1992*. Koper: Založba Lipa.
50. --- 2003. *Jugoslovanske vojne: 1991-2001*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
51. Pleterski, Janko. 1986. *Narodi, Jugoslavija, revolucija*. Ljubljana: DZS.
52. Ramet, Sabrina. 2006. *The three Yugoslavias: state-building and legitimation*. Washington, Bloomington, Indianapolis: Woodrow Wilson Center Press, Indiana University Press.
53. Ron, James. 2003. *Frontiers and ghettos: state violence in Serbia and Israel*. Berkeley: University of California Press.
54. Roudometof, Victor. 2001. *Nationalism, globalization, and orthodoxy: the social origins of ethnic conflict in the Balkans*. Westport, London: Greenwood Press.
55. Sahara, Tetsuya. 2006. The Contemporary Paramilitary Phenomenon and Yugoslav War of Succession. V *Gerila na Balkanu: borci za slobodu, buntovnici ili banditi: istraživanje gerile i paramilitarnih formacija na Balkanu*, ur. Momčilo Pavlović, 13–19. Tokyo, Beograd: Institute for Disarmament and Peace Studies, Institute of Contemporary History, Faculty for Security Studies.
56. Savich, Carl. 2008. *Al-Qaeda in Bosnia: Bosnian Muslim War Crimes Trial*. Dostopno prek: <http://www.serbianna.com/columns/savich/061.shtml> (15. maj 2011).
57. Schindler, John R. 2007. *Unholy Terror, Bosnia, Al-qa'ida, and The Rise of Global Jihad*. Minnesota: Zenith Press.
58. Schlichte, Klaus. 2009. *Na krilima patriotisma – On the wings of patriotism: Delegated and spin-off violence in Serbia*. Dostopno prek: <http://afs.sagepub.com/content/36/2/310> (24. april 2011).
59. Seljak, Matej. 2005. *Spopad civilizacij na Balkanu?* Diplomsko delo. Ljubljana: FDV.

60. Shared Humanity. 2007. *Dictionary of Gross Human Rights Violations: Bosnia, Gross Human Rights Violations in*. Dostopno prek: <http://www.sharedhumanity.org/LibraryArticle.php?heading=Bosnia,%20Gross%20Human%20Rights%20Violations%20in> (3. junij 2011).
61. Shrader, Charles 2004: *Muslimansko-hrvatski građanski rat u srednjoj Bosni*. Zagreb: Golden marketing - Tehnička knjiga.
62. Silber, Laura in Allan Little. 1996. *Smrt Jugoslavije*. Ljubljana: Co Libri.
63. Šimunić, Petar. 1992. »Načertanije«: *tajni spis srpske nacionalne i vanjske politike*. Zagreb: G Globus.
64. Špegelj, Martin. 1999. Prva faza rata 1990-1992: pripreme JNA za agresiju i hrvatski obrambeni planovi. V *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991-1995*, ur. Dušan Bilandžić in Branka Magaš, 39–65. Zagreb, Sarajevo: Jesenski i Turk, Dani.
65. Švarn, Filip. 2006. *Serial Jedinica*. Beograd: Vreme film, B92.
66. The International Institute for Strategic Studies. 1995. *The Military balance 1995-1996*. Oxford: Oxford University Press.
67. Theresourcesolutions.com. 2011. *Bosnia and Herzegovina*. Dostopno prek: <http://theresourcesolutions.com/topics/almanac/countries/bosnia.htm> (2. junij 2011).
68. Thomas, Nigel in Krunoslav Mikulan. 2006. *The Yugoslav Wars. 2, Bosnia, Kosovo and Macedonia 1992-2001*. Oxford: Osprey.
69. Thompson, Mark. 1992. *A paper house: the ending of Yugoslavia*. London: Vintage.
70. Tomasevich, Jozo. 1979: *Četnici u drugom svjetskom ratu 1941-1945*. Zagreb: Založba Liber.
71. United Nations Commission of Experts. 1994a. *Final Report of the Commission of Experts, 1994.S/1994/674*. Dostopno prek: <http://www.his.com/~twarrick/commxyu1.htm> (15. april 2011).
72. --- 1994b: *Special Forces, S/1994/674/Add.2 (Vol. I)*. Dostopno prek: <http://www.ess.uwe.ac.uk/comexpert/III-A.htm> (15. april 2011).
73. Varykhanov, Stanislav. 2003. *The Fate of Russian Volunteers in Bosnia*. Dostopno prek: <http://english.pravda.ru/hotspots/conflicts/13-10-2003/3892-bosnia-0> (20. februar 2011).
74. Vasić, Miloš 1996. The Yugoslav Army and the Post-Yugoslav Armies. V *Yugoslavia and after: a study in fragmentation, despair and rebirth*, ur. David A. Dyker in Ivan Vejvoda, 116–137. London, New York: Longman.

75. --- in Filip Švarm. 2001. Paramilitary Formations in Serbia: 1990-2000. V *In the triangle of the state power: army, police, paramilitary units*, ur. Stipan Sikavica, 54-73. Beograd: Helsinki committee for human rights in Serbia.
76. Vego, Milan. 1993a. The Army of Bosnia and Herzegovina. *Jane's Intelligence Review* 5 (02): 63-67.
77. --- 1993b. The Croatian Forces in Bosnia and Herzegovina. *Jane's Intelligence Review* 5 (03): 99-103.
78. Wiebes, Cees. 2002. *Intelligence and war in Bosnia*. Münster: Lit Verlag.
79. Vijesti.ba. 2011. *SANU ne odustaje: Srbija treba čekati novi Hladni rat ili slom EU!* Dostopno prek: <http://www.vijesti.ba/politika/42148-SANU-odustaje-Srbija-treba-cekati-novi-Hladni-rat-ili-slom.html> (2. junij 2011).
80. Wikipedia. 2011a. *Najemnik*. Dostopno prek: <http://sl.wikipedia.org/wiki/Najemnik> (5. maj 2011).
81. --- 2011b. *Nezavisna Država Hrvatska*. Dostopno prek: http://hr.wikipedia.org/wiki/Nezavisna_Dr%C5%BEava_Hrvatska (2. junij 2011).
82. --- 2011c. *Greater Serbia*. Dostopno prek: http://en.wikipedia.org/wiki/Velika_Srbija (2. junij 2011).
83. --- 2011č. *SAO Bosanska Krajina*. Dostopno prek: http://en.wikipedia.org/wiki/SAO_Bosanska_Krajina (3. junij 2011).
84. --- 2011d. *Hrvatske obrambene snage*. Dostopno prek: <http://hr.wikipedia.org/wiki/HOS> (4. junij 2011).
85. Woodward, Susan. 1997. *Balkanska tragedija: kaos i raspad posle hladnog rata*. Beograd: »Filip Višnjić«.
86. Žabkar, Anton. 1995. *The drama in former Yugoslavia - the beginning of the end or the end of the beginning?* Vienna: Landesverteidigungsakademie.

PRILOGE

Priloga A: Zemljevid BIH

Vir: Theresourcesolutions.com (2011).

Priloga B: Ozemlje NDH

Vir: Wikipedia (2011b).

Priloga C: Velikosrbska država po Moljeviću

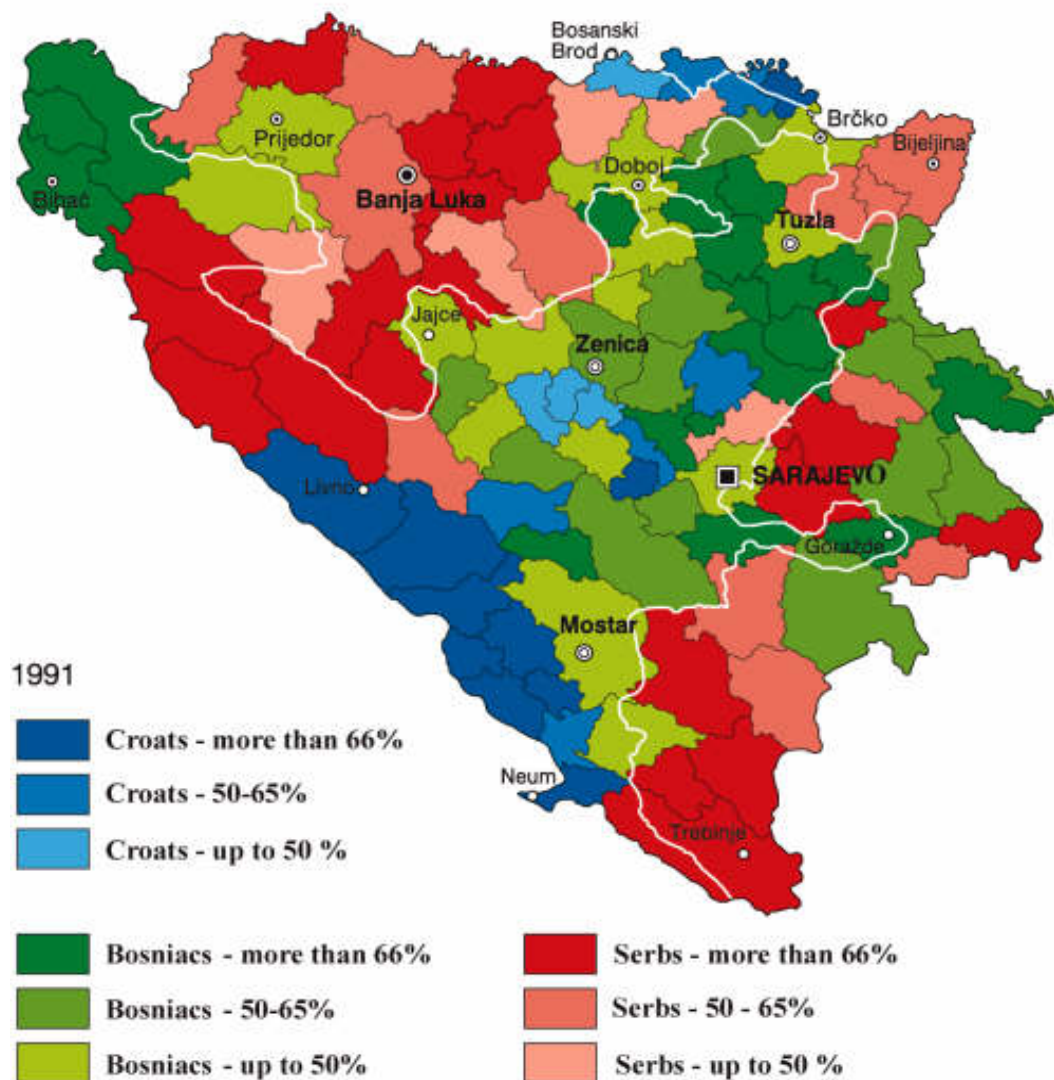
Vir: Wikipedia (2011c).

Priloga Č: Velikosrbska država po Memorandumu SANU-ja

Vir: Vijesti.ba (2011).

Priloga D: Delež prebivalstva narodov v BIH po občinah (1991)

Vir: Shared Humanity (2007).

Priloga E: Avtonomne pokrajine samooklicane Republike Srbske

Serbian autonomous oblasts in Bosnia and Herzegovina (1991-1992):

- - SAO Bosanska Krajina
- - SAO North-Eastern Bosnia
- - SAO Romanija
- - SAO Eastern Herzegovina

Vir: Wikipedia (2011č).

Priloga F: Srbska prostovoljna garda v Bijeljini

Vir: E-novine.com (2009).

Priloga G: Ruski prostovoljci v okolici Sarajeva leta 1992

Vir: E-novine.com (2010).

Priloga H: Pripadniki HOS-a v okolici Brčkega

Vir: Wikipedia (2011d).

Priloga I: Mudžahedini v vojni v BIH

Vir: Savich (2008).